

KAPİTALİST TEKELLEŞMENİN TILSIMI: REKABET İLKESİ

Cengiz EKİZ*

Rekabet ve tekel kavramları bugüne kadar birbirinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Oysa bu kavramlar ikiz kardeşler olarak kabul edilmelidir. Tekel rekabeti, rekabet de tekeli yaratır. Sonuç olarak kapitalist rekabet kaçınılmaz olarak tekelleşmeyi doğurur. Kamu yönetiminde bağımsız düzenleyici kurumların kapitalist devletin en önemli düzenleyici araçları haline gelmesi, devletin artık piyasanın ihtiyaçlarına doğrudan cevap verdiğini göstermektedir. Kamu yönetiminde yönetim yapısının egemen olduğu günümüzde, farklı sektörlerde faaliyet gösteren bağımsız düzenleyici kurumlar, tekeli sermaye birikimi sürecinin sorunsuz olarak sürdürülmesi için çok önemli roller üstlenmektedir Türkiye’de rekabet kurumunun düzenleyici rolü, değil piyasada tekelleşmeyi önlemek tersine onu kurumsallaştırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tekelci kapitalizm, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, yönetim, bağımsız düzenleyici kurum, Rekabet Kurumu

GİRİŞ: BEYAZ ADAMIN “AĞIR” YÜKÜ

Bugüne kadar kapitalist devletin dönüşümüne ilişkin çok farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Sihirli kavramlar dünyası, kamu yönetimi başta olmak üzere tüm disiplinlerin başını döndürmeye devam ediyor. Öte yandan son yıllarda etkilerini hissettiğimiz kapitalist devlete yönelik reform dalgaları, iktisadi ve idari düzenleme biçimlerinin bir parçasını oluştururken; reform zorlamaları aynı zamanda yeni kavramları da devreye sokmuştur. Emperyalizme arkaik bir dünyanın olgusu gözüyle bakan “yeni” telakkilerin kapitalizmin “eski” kavramlarına modası geçmiş muamelesi yapmasına şaşmamak gerek: Vahşi dünyaya medeniyet götüren beyaz adamın “ağır” yükü!¹

Kapitalist devletin reform dalgaları ile değişime zorlanması süreci her açıdan incelenmeye ve tartışılmaya değer bir konu olmuştur. Bu konuda, reform zorlamalarının geçmişte idari düzeyde yaşanan tadilatlardan yapısal uyarılma biçimlerine kadar geniş bir kapsamda çok sayıda çalışma yer almaktadır. Ancak söz konusu

*Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü. Katkı ve önerilerinden dolayı Birgül Ayman Güler, Saadet Aydın ve Selime Güzelsarı’ya şükranlarımı sunarım.

¹“Beyaz Adamın Yüğü” (White Man’s Burden) İngiliz şair Rudyard Kipling’in Amerikan sömürgeciliğini ve emperyalizmini karakterize eden ünlü şiiridir. “Ağır”lık günümüze yönelik bir gönderme olarak eklenmiştir. Şiirin orijinal hali için bkz. <http://www.fordham.edu/halsall/mod/kipling.html>

çalışmaların pek azı “eleştirel” içeriğe sahiptir.² Devlet reformu ise 1980’lerden sonra her biri kendi içinde başlı başına bir siyasal model önerisine dönüşen kamu reformlarının genel resmi niteliğindedir. Bunun sonucunda personel, bütçe, yerel yönetimler ve bütünlüğün asıl parçası kamu yönetimi reformları, parça parça devreye konulmuş, kapitalist devlet işlevleri, piyasa gereklerine uyarlanmış olacaktır.³

Kapitalist devletin farklı dönemlerdeki düzenlemelerinin siyasal ve toplumsal sonuçları açısından ele alınması, kamu yönetimi disiplininin tartışma alanına girmekte, düzenleyicilik işlevi, devletin niteliğinden doğrudan etkilenmektedir. Burada temel önerme, disiplinin temel inceleme alanının devlet oluşudur.⁴ İnceleme nesnesinin rolü ve işlevleri ile ilgili çok geniş bir “yönetişim” yazını oluşmuş durumda. Bağımsız düzenleyici kurumlar (BDK), devletin farklı sektörlerde sermaye birikimi döngüsünün sorunsuz bir biçimde tamamlanması için çok önemli roller üstlenmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren BDK’ler içinde belki de en önemlisi olan Rekabet Kurulu, ekonomideki tüm sektörlerle yönelik düzenleyici kararlarla ilgili olduğundan, tüm piyasanın düzenleyicisi konumunda sayılmaktadır.

Düzenleyici devlet modeline geçişte önemli kavramlardan biri, bu çalışmanın konusu olan rekabettir.⁵ Öte yandan bölge yönetişimi kavramı, yerel sermayenin toplumcu öğelerden arındırılmış yeni “kalkınma” modelinin en önemli icadı olarak düşünülmelidir. Yerel kalkınma modeli aslında kendini, makro iktisadi düzlemde “stratejik kalkınma” ilkeleriyle kurmaktadır. Bir yandan demokratikleşme ile katılım modelinin geliştirilmesi öte yandan da, küresel ekonomiye bağıllığı/bağımlılığı biçimlendiren yerel/bölgesel planlama modeli birikim sürecinin ana bileşenleridir.⁶ Bu bileşenlerin en önemli piyasa düzenleyicisi ise Rekabet Kurumudur.

² Yöntem ve yönetimde reform zorlamalarının ve kamu yönetiminde değişimin irdelendiği eleştirel ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, Ankara, 2005.

³ Birgül Ayman Güler, *Devlette Reform Yazıları*, YAYED, Paragraf, Ankara, 2005, s.31-32.

⁴ Birgül Ayman Güler, “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 4, 1994, s.4-5.

⁵ Sonay Bayramoğlu Özügür, “Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar: Sermayenin Tekelleşmesi”, *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform*, (Ed. Barış Övgün), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2009, s.95.

⁶ Yeni siyasal iktidar modeli olarak yönetim tıpkı sermaye birikim sürecinde olduğu gibi; “mevcut idari yapıyı önce ademi merkezileştirmekte, sonrasında

Bu yazı boyunca rekabet ve tekel kavramlarının karşılığı yerine benzerliklerine ve kavramların birbirini tamamlayıcı niteliklerine değinilmiştir. Yazının temel savı, tekelin rekabeti, rekabetin de tekeli doğuracağı yönündedir. Bu yüzden öncelikle “serbest rekabet” kavramı sorgulanmakta, kapitalist rekabetin kaçınılmaz olarak tekelleşmeyi doğuracağı savı, Rekabet Kurumunun düzenleyici işlevleri çerçevesinde tartışılmaktadır. Dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız düzenleyici kurumlar (BDK), küresel düzenin baş aktörleri olarak kapitalist devletin en önemli düzenleyici araçları haline gelmiştir. Yönetişimci devletin genişleyen piyasa ihtiyaçlarına doğrudan cevap veren bir araç konumunda olduğu günümüzde bağımsız düzenleyici kurumlar, tekeli sermaye birikimi sürecinin sorunsuz olarak sürdürülmesi için çok önemli rollere sahip görünmektedirler.

Yazıda Rekabet Kurumu sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması kavramı çerçevesinde, bir tekel düzenleyicisi olarak ele alınmaktadır. Ancak, Rekabet Kurumunun söz konusu tekel düzenleyiciliği işlevinin doğrudan bir sektörle ilişkilendirilmemiş olması hususu, yazının yönetsel kısıtı olarak kabul edilmelidir. Şimdiden belirtmek gerekir ki yapılan bazı çalışmalar ve veriler, Türkiye’de Rekabet Kurumunun düzenleyici rolünün, piyasada tekelleşmeyi önlemek yerine onu kurumsallaştırdığını göstermektedir.⁷ Bunun için öncelikle yazıda, serbest rekabet tanımı tartışılmakta, bunu izleyen bölümde de tekelleşme davranışının göstergesi olan sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması kavramı öne çıkarılmaktadır. Kapitalist tekelleşme sürecinin en önemli aktörlerinin tarihsel süreçte nasıl bir tekelleşme biçimi yarattıkları da ayrıca ele alınmaktadır. Rekabet kavramı da tarihsel olarak rekabet hukuku ile paralellikler sergilediğinden, rekabet düzenleyicisi konumundaki kurumların düzenleyicilik işlevlerine ve tekel düzenleyiciliği kavramına somutluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunun için bağımsız düzenleyici kurumlar, hem hukuki hem de idari düzeylerde Türkiye açısından Rekabet Kurumu örneği yoluyla yazının kapsamı çerçevesinde ele alınmıştır.

ise kendi modelini yeniden merkezileşmeye esas alarak inşa etmektedir” Özüğürlü, “Bağımsız Düzenleyici...”, s.96.

⁷ Rekabet Kurumunun tekel düzenleyiciliği işlevini 1999-2008 yıllarına ait Rekabet Kurulu Kararlarını inceleyerek Türkiye’de çimento sektörü açısından değerlendiren yakın tarihli bir çalışma için bkz. Cengiz Ekiz, *Türkiye’de Rekabet Yönetimi: Tekelci Düzenlemenin Ekonomi-Politiği*, Siyasal, Ankara, 2010.

BİRİKİM SÜRECİNİN MEŞRUIYET ARACI: “SERBEST” REKABET

Serbest rekabet ilkesinin arkasında saklanmış olan tekelleşme olgusu, kapitalist birikim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak piyasa mekanizması içinde yer almaktadır. Eleştirel yazında sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması kavramı genellikle “tekelci sermaye” yaklaşımının içine gömülü olarak anlatılmakta, günümüzdeki küreselleşme/tekelleşme süreçlerinde bu kavramdan nadiren de olsa yararlanılmaktadır. Oysa Marx’ın belirttiği gibi “sermayenin merkezileşmesi” olgusu, birikim sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkar.⁸ Yoğunlaşma, sermayenin kâr mekanizmasıyla birikimini (neo-klasik tanımla ‘büyüme’) anlatırken; merkezileşme dağınık duran sermaye varlıklarının “büyük/tekelleşmiş sermaye” hesabına bir araya getirilmesini ifade eder. Marx’a göre kapitalist büyüme süreci sermaye birikimini ifade ederken, birikim süreci boyunca tek tek kapitalistlerin elindeki sermaye miktarı artmaktadır. Bu süreç sermayenin yoğunlaşması olarak da bilinir. Sermayenin merkezileşmesi ise tek tek bireylerin elindeki sermayenin toplanmasını ve artışını içerir. Büyüme sağlayan şey, birikim sürecinin sermayenin yoğunluğunu artırarak büyümesi değil, genellikle büyük sermayenin diğer sermaye varlıklarını satın alması ve kendi bünyesine katmasıdır. Merkezileşme sermayenin kapitalistler arasında yeniden dağılımı ile ilgili olarak, sermayenin birleşme ve ele geçirmeler (*mergers&acquisitions*) biçiminde yoğunlaşmasıdır. Marx’ın deyişiyle “merkezileşme, bireysel sermayelerin bağımsızlıklarını kaybederek daha büyük sermayeye katılmalarını, kapitalistin kapitalist tarafından satın alınmasını ifade eder”.⁹ Serbest piyasa ekonomisi gücünü iktisadi tekel konumundaki şirketler, şirketler topluluğundan oluşan holdingler ve kartellerden almaktadır. Egemen iktisadi yazın, tekel ve tekelleşmeye ilişkin olarak, genellikle tekelin serbest piyasanın işleyişinde istisnai bir durum olduğunu öne sürmüştür. Oysa piyasa mekanizması içinde tekelleşme istisna sayılamayacak kadar yaygınlaşmış bir görüngü olarak karşımıza çıkar. Öyle ki serbest piyasa mekanizmasına gömülü birçok unsur içinde tekelleşme olgusu ile karşılaşırız.

Tekelcilik tartışmalarını hem nesnel bir düzeyde hem de eleştirel yönden ele alabilmek için bazı yaklaşımlar meseleyi anlama-

⁸ İpek İlkaracan, “Tekelci Kapitalizm”, (Ed. Fikret Başkaya- Aydın Ördök), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, Maki, Ankara., 2008, s.1087-1099.

⁹ Aktaran İlkaracan, a.g.m., s.1087-1088.

mızda yardımcı olabilir. Örneğin geleneksel iktisat, teknelci piyasa olgusunu mikro iktisadi kapsamı aşamayan “teknik” ve salt iktisadi bir soruna indirgemıştır. Bunun aşılabilmesi için kapitalist ekonomide tekelleşmenin sisteme içkin olduğunu öne süren yaklaşımlardan yararlanmak gerekir. Öncelikle sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerini, birikim sürecinin işleyişi içinde düşünmek gerekir. Teknelci kapitalizm tanımı, Marksizm içinde bir yönüyle özel bir tartışma alanı olarak belirir. Klasik Marxçı kuramda sermaye birikim sürecinde “kar oranlarının düşme eğilimi”ni vurgulanırken, teknelci sermaye (birikimi) yaklaşımına göre “iktisadi artığın yükselme eğilimi”ne ağırlık verilmektedir (Bkz. Ek-Şekil-1).¹⁰ Ancak bir yandan da piyasadaki rekabetin tekelleşme ile azalıp artacağı konusu hararetle bir biçimde tartışılmaktadır. Buharin piyasadaki yoğunlaşma düzeyinin tekelleşme eğilimlerini arttırması ile serbest rekabetin zarar görmesi bir yana, tersine bu durumda rekabet savaşının daha da kızışacağını, bu görüşün de Marx’ın *Kapital*’de ele aldığı savlarla uyumlu olduğunu öne sürmektedir.¹¹

Günümüz “küreselleşme” tartışmalarına yönelik olarak Amin, “piyasa ekonomisi” tanımının aslında bir tür “oligopol finans-sermaye”nin tekelleşme eğilimlerini ifade ettiğini belirtmektedir. Piyasa ekonomisinde söz konusu oligopol finans-sermaye, kapitalist ayrıcalıklara sahip olarak yürüttüğü faaliyetleri sadece banka ve mali kuruluşlar gibi finans sektöründe değil, sanayi, sigorta, finans, araştırma-geliştirme gibi farklı sektörlerde de sürdürmektedirler. Bu durum serbest piyasa ekonomisi kavramının ne denli mitolojik bir içeriğe sahip olduğunu gösterirken, bir yandan da faizlerle finans piyasalarının, döviz kurlarıyla da dünya ekonomisinin oligopolistik gruplar tarafından kontrol edildiğini göstermektedir.¹²

Kapitalist üretim, hem genişleyerek hem de daralarak tarihsel olarak yarattığı döngü içinde sermayenin birikim sürecindeki sürekliliği ile olanaklı hale gelir. Sermaye vücut bulduğu varlık alanlarında, ister imtiyazlarla yaratılmış teknelci koşullar isterse de imtiyazların aşındırılmasıyla ortaya çıkan rekabetçi koşullarda olsun herhangi bir öznenin iradesine bağlı olmaksızın hareket etmektedir.

¹⁰“Az gelişmişlik” ve “iktisadi artık” kavramları arasındaki ilişkiyi irdeleyen önemli bir tartışma için bkz. Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi-Politikleri*, May, İstanbul, 1974; John Bellamy Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, (Çev. Çiğdem Çıdamlı), Devim, İstanbul, 2005.

¹¹ Tartışmanın bazı kısımlarını aktaran İlkaracan, a.g.m., s.1091.

¹² Samir Amin, “Market Economy or Oligopoly-Finance Capitalism?”, *Monthly Review*, Cilt: 59, Sayı: 11, April 2008, <http://monthlyreview.org/080428amin.php>

Birikim süreci yalnızca artık-değerin sermayeye dönüştürülmesiyle kurulan basit bir ilişki değil, aynı zamanda bu dönüşümün sürekliliğini sağlayan bir “yeniden-üretim” ilişkisidir.¹³ Sermaye birikim sürecinde söz konusu artık-değerin sermayeleşmesi sonucu elde edilen sermaye artışı, tekil sermaye birikimlerinin artışını ifade ederken (yoğunlaşma), bir yandan da artan tekil sermaye varlıklarının farklı koşullarda bir araya gelmesi de sağlanmaktadır (merkezileşme). Özetle, birikim süreci aslında sermayenin yoğunlaşması, küçük işletmelerin büyük işletmeler tarafından yutulması sürecidir.¹⁴

Öte yandan sermayenin merkezileşmesi süreci piyasada anonim şirketleşme hareketi ile daha da hızlanmıştır. Anonim Şirketler (A.Ş.) farklı ellerde ayrı ayrı bulunan irili ufaklı hisseleri toplayarak tekelleşme eğilimini ve tekelci sermaye yapısını güçlendirmiştir. Öte yandan tekil ve rekabet ilişkisinin farklı bir boyuttan sorgulanması sonucunda, her iki kavramın da birbirinin tamamlayıcısı olduğu görülecektir.¹⁵ Klasik ve neo-klasik iktisadi paradigmadan farklı iktisat okullarınca ortaya konulmuş görüş ve tartışmalar ışığında egemen rekabet anlayışı sorgulanabilir bir düzlemde değerlendirilebilir. Bu sayede rekabet anlayışının oluşumunda, rekabet hukukuyla ve rekabetle ilgili kurumların doğuşunun ne denli birbirine paralel olduğu anlaşılacaktır.¹⁶ Tekelleşme olgusunun piyasa sistemine içkin olduğu kabul edilmektedir. Bunun anlamı, piyasada hedeflenen rekabetin, tekelleşme ile karşılıklı bir ilişki içinde bulunmasıdır. İlişkinin niteliği sermayenin tekelleşme davranışının fark edilmesi sürecinin üzerine farklı araçlarla örtmektedir. Egemen iktisat yazını sermayenin tekelleşme eğilimini mikro-iktisadi bir sorunsal çerçevesinde ele aldığından, tekelleşme iktisadi modellerde istisnai/özel bir durum olarak değerlendirilmiştir. Sermayenin merkezileşme eğilimi, tekelleşmenin istisna değil, piyasanın önemli bir “düzenleme” aracı haline geldiğini göstermektedir. Tekelci piyasa yapısı, ekonominin istisnai bir durumu olmaktan çok, ona içkin bir karakter sergilediğinden, rekabeti tekelleşmenin tersi olarak değil de tamamlayıcısı olarak anlamak gerekir. Marx’ın deyi-

¹³ Cengiz Ekiz, “Sermaye Birikimi Tartışması”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördök), Maki, Ankara, 2008, s.1007; Tom Bottomore (Ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İletişim, İstanbul, 1993, s.87.

¹⁴ Nikolay Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Bağlam, İstanbul, s.128.

¹⁵ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, (Çev. Feyza Kantur), İletişim, İstanbul, 1985.

¹⁶ Ekiz, *Türkiye’de Rekabet Yönetimi*, s.87-88.

şiyile ““hayatın pratiğinde sadece tekel, rekabet ve bunların çatışması bulunmaz, bunların sentezi de bulunur. Tekel rekabeti doğurur, rekabet tekeli doğurur. Tekelciler rekabet eder, rakipler tekeli olur.”¹⁷

Tekelleşme olgusu incelenirken kullanılan bazı argümanlar, çoğunlukla kapitalizmin olumlu özelliklerinin öne çıkarılması ve buna mukabil olumsuz özelliklerinin gizlenmesi amacıyla hizmet etmiştir. Rekabet kavramı somut düzlemde, rekabet ve onun ayrılmaz parçası olan serbest piyasa kategorileriyle birlikte kullanılmaktadır. Oysa tekelleşme olgusu, egemen iktisadın mikro analitik araçlarıyla anlaşılacak denli çok boyutlu, politik-iktisadi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin mekanik bir bakış açısıyla ele alındığında, bir yapının karşıt iki ucu gibi gösterilen rekabet ve tekelleşme, kapitalizmde birbirine koşut, hatta simetrik gelişen olgulardır.¹⁸ Tekel, bir yapının kendiliğinden veya bir mekanizma marifetiyle bir başka yapı tarafından imtiyazlarla donatılması durumu olarak tanımlanabilir. Tekelin mevcut biçimlerinin neredeyse hiçbiri (zor ya da rıza eksenli) güç ve tahakkümle ilişkisiz değildir (Bkz. Ek Şekil-2). Özellikle “serbest” piyasa mekanizması marifetiyle kazanılan veya “lütfedilen” imtiyazlara talip olan birden çok yapının varlığı, tekeli rekabetin temelini oluşturmaktadır.

Kapitalist toplumsal yapıyla birlikte değerlendirildiğinde rekabet-tekeli ilişkisi, analitik düzeyi aşmış tarihsel düzeyde gözlenir hale gelir. Öyle ki Polanyi’nin deyişiyle önce toplumsala içkin olan iktisadi gerçeklik kapitalist aşamadaki toplumlarda, toplumsaldan bağımsız, onu şekillendiren, baskın öge (yani ‘piyasa’) haline gelmiştir.¹⁹ Böylece iktisadi olan, toplumsal yeniden üretim sürecini de belirlemektedir. Ancak bir yandan da bunun somut toplumsal düzeydeki görüntüsünü de oluşturmak gerekmektedir. Örneğin kamu reformu düzenlemeleri çerçevesinde yapılan tartışmalarda, devletin “yeni” işlevlerine ilişkin olarak rekabet-serbest piyasa argümanlarının farklı politika düzeylerinde savunulduğunu buluruz. Bunların da en başında “yeni sağ”ın 1980’lerdeki sihirli kavramları

¹⁷ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, (Çev. Ahmet Kardam), Sol, Ankara, 1992, s.149; SSCB, *Günümüzde Tekelci Kapitalizm*, (Çev. Nuri Dinçer) SSCB Bilimler Akademisi, Bilim, İstanbul, 1977, s. 218.

¹⁸ Tekelleşmenin sisteme içkin bir eğilim oluşuna yönelik olarak Dobb; “Rekabet ve tekelleşme arasında çizilmiş kesin bir çizgi yok. Tekel gücü [kapitalist] sistemde bir derece sorundur.”, Dobb, *Kapitalizmin Dünyası ve Bugünü*, s.45.

¹⁹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev. Ayşe Buğra), Alan, İstanbul, 1986.

olan özelleştirme ve serbestleşme (liberalizasyon) gelmiştir.²⁰ Yeni-sağ bir yandan iktisadi gereklere uygun piyasa modelini dayatırken, diğer yandan toplumsal meşruiyetin yeniden üretimini sağlayacak ideolojik söylem düzenini inşa etmiştir.

Tarihsel olarak XX. yüzyılda kapitalizmin gelişmesi, hem toplumsal hem de iktisadi anlamda yeniden inşa süreciyle cisimleşir. Klasik sömürgecilikten sıyrılarak XX. yüzyılda kapitalist emperyalizmin kurumsallaştığı tekelci sermaye mantığı açısından birikim süreci önemli ölçüde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması kavramları ile çözümlenebilir. Dev şirket, tröst ve holdinglerin kurulduğu yüzyılda, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile hız kazanan tekelleşme süreci, milli gelirin, servetin ve sanayi üretiminin her gün daha da artan bir bölümünün büyük şirketlerin eline geçmesi sonucunu doğurmuştur.²¹ “Tekelci sermaye” ile nitelenen dönem, kapitalist gelişmenin özellikle XX. yüzyılda belirli bir olgunluğa ulaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar uzanan kısmı kapsamaktadır.²² Klasik iktisat kuramı büyük ölçüde, akılcı felsefenin, bu dünyanın olası dünyalar içinde en iyi, en “kusursuz” olduğu görüşünden ve “doğa durumu” düşüncesinden etkilendiğinden piyasayı bunun gerçekleşme alanı olarak görmektedir. Piyasa, herhangi dengesizlik durumunda serbest (neoklasik deyimle ‘tam’) rekabet aracılığıyla kendi dengesini mutlaka yeniden sağlayacak bir mekanizmaya sahiptir. Bu kurama ilişkin inanç neo-klasiklerin marjinal devrimiyle de pekişmiş, perçinlenmiştir.²³ Marksizm içinde bu tartışmalara farklı bir bakış açısı su-

²⁰ Güler, *Devlette Reform Yazıları*, s.13-15.

²¹ SSCB, *Günümüzde Tekelci Kapitalizm*, s.158-159.

²² Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, 2005.

²³ Kendi kendine dengeye gelen piyasa fikri, Smith'ten beri klasik iktisat yazınının içine işlemiştir ve adeta bir kimlik niteliğindedir. İktisadi düşünce tarihinde, denge fikrinin en bilinen temsilcisi herhalde Say olsa gerektir. Say yasası olarak da bilinen yasa, her arzın kendi talebini yaratacağını, buradan hareketle de piyasanın zaten hiçbir müdahaleye gerek kalmaksızın dengeye geleceği fikrine dayanmaktaydı. Bu fikir aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz akılcı felsefenin (Leibniz) iktisadi düşünce dünyasındaki bir uzantısıydı; Hançerlioğlu Orhan, *Başlangıcından Günümüze Mutluluk Düşüncesi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965, s.120-124. Serbest rekabet ve serbestleşme fikri elbette rastlantısal olarak ortaya çıkmamıştır. Bunu hazırlayan tarihsel koşulların bilinmesi, neden ve nasıl ortaya çıktığının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Öncelikle ticari kapitalizm merkantilizmi doğurmuştur, başta İngiltere'de olmak üzere sanayi devrimi klasik kuramın doğuşunu sağlamıştır. Klasik ekol merkantilizmin karşıtı gibi görünse de aynı felsefi köklerden beslendiklerini söyleyebiliriz. Dış ticaret serbestisinden, devlet müdahalesine mesafeli olan yaklaşım benzerlikler göstermektedir. XVIII. yüzyılın ortalarında aristokratik bir azınlığın egemenliğindeki İngil-

nan tekelci kapitalizm kuramına bakarken, Marx tarafından herhangi bir tekelci kapitalist kuram ortaya konmamış olduğunu hatırlatmak gerekir.²⁴ Marx *Kapital*'de, sermayenin merkezileşme eğilimini kapitalist sermaye birikim sürecine bağlamış, bizzat rekabetin merkezileşmeyi zorunlu kıldığını, bunun ise dünya pazarının temeli olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Kapitalist birikimin sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminin artmasıyla hızlanacağına ilişkin öngörü, XX. yüzyılda tekelci kapitalizm kuramının geliştirilmesine olanak sağlamıştır. XX. yüzyılda kapitalist ekonomilerde bankacılık, kredi sistemlerinin ve menkul kıymet, altın borsalarının gelişimi özellikle finans-sermaye kesimine müthiş bir güç sağlamış, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi ivme kazanmıştır.²⁶

Liberal iktisadi yaklaşım, tekelci imtiyazların yarattığı dengesizlik durumunun ancak ve ancak (iktisadi doğa düzeni anlamına gelen) piyasa mekanizması ile çözülebileceğini öne sürer. Bu yaklaşım ekonomideki kaynakların adil/etkin dağıtımının, bireylerin, birimlerin, aktörlerin *doğal* ve *müdahalesiz* halleriyle mümkün olabileceği inancına sahiptir. Doğal olarak rekabet piyasada adil-rasyonel kaynak dağılımını olanaklı kılan araç olarak varsayıldığından, tekele zıt bir olgu olarak kabul edilmektedir.²⁷ Rasyonel işbölümüne paralel olarak inşa edilen kendi kurallarına göre işleyen piyasa fikri (*self-regulating market*) serbest rekabetçi kapitalizmin en önemli öğelerinden birini oluşturur. Toplumda bireyin özgürlüğünün sağlanması ve insan isteklerinin karşılanması, “doğal” özgürlüğün iktisadi serbestlik alanına (piyasaya) uyarlanması olmazsa olmazdır.²⁸ Hirschman'ın belirttiği gibi kapitalist

tere'de sanayi devriminin ihtiyacı işgücü, çalışan nüfustu. Bunun için işgücü üzerindeki sınırlandırmaları kaldırmak gerekmiş, birey ve bireyciliğin faydası, iktisadi özgürlükler ön plana çıkarılmıştır. Böylece iktisadi dünyada hemen hemen her alanda çok bilinen laissez-faire anlayışı hakim olmuştur Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi, İstanbul, 1989, s.64.

²⁴ Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.174; Kazgan Gülten, a.g.e., s.424.

²⁵ Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Mehmet Selik), 1.Cilt, 3.Kitap, Sol, Ankara, 1966.

²⁶ Ekiz, *Türkiye'de Rekabet Yönetim...*, s.94.

²⁷ Cengiz, a.g.e., s.94-95.

²⁸ (İktisadi) Liberalizme en güçlü eleştirileri getirmiş olan Polanyi liberal yaklaşımın bir tür inanç içeriğine sahip olduğuna vurgu yapmaktadır: “İktisadi liberalizm bir piyasa sistemi yaratmak üzere yola çıkan bir toplumun düzenleyici ilkesiydi... kendi kurallarına göre işleyen piyasada insanın gerçek kurtuluşunu bulan gerçek bir inanç biçiminde gelişmişti. Böylesine bir yobazlık kendisini adadığı amacın birden bire güçlenmesinin sonucuydu. Liberal inanç tam olarak gelişmiş bir piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere dini bir şevk kazandı”; Polanyi, *Büyük Dönüşüm...*, s.145.

(piyasa temelli) ticaret, XVIII. yüzyılda görülmeye başladığında, barbar, savaşçı ve yıkıcı olan feodal ve geleneksel dünya, piyasanın “faziletleri”yle yumuşamış ve hatta uygarlaşmıştır. Bireyler arasındaki ilişki piyasa yoluyla gelişmiş, serbestlik saiki ticaret kanalından toplumsal ve siyasal alana geçmiştir. XX. yüzyılda ise şirketlerin (firmaların) üretim ölçeği ve faaliyet alanları olağanüstü büyümüştür. Bir yandan da piyasa, sözum ona barışçı ve uygarlaşmış davranıştan, bunalım, çatışma ve kendi kendini yok etme güdüsüne sürüklenmiştir.²⁹ Bu yüzden Lenin'e göre XX. yüzyılda sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sonucu, rekabet tekele dönüşmüş ve kapitalist emperyalizm aşaması ortaya çıkmıştır.³⁰

Kapitalizmin belirli bir döneminin "serbest" rekabetçi olduğu söylenirken aslında piyasanın bireyleri bu sayede "müreffeh" kıldığı varsayılmaktadır. Sermaye birikimi sürecine içkin bir tekelleşmeden söz ediyorsak, bu argümanın sorgulanmaya muhtaç olduğu açıktır. Marx'ın da ifade ettiği gibi, rekabet olmaksızın tekelin, tekel olmaksızın rekabetin tanımlanması mümkün görünmüyor. Marksist kuramda üretimin toplumsallaşması ve “genel” bir kategori olarak ele alınması tekelleşme ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur. Özellikle XX. yüzyıl için Varga gibi bazı Sovyet iktisatçıları buna paralel düşünmektedirler. Varga, kapitalist ekonominin temel karakterinin ve ana ilkelerinin hiç değişmediğini, kapitalist gelişmenin son aşaması olan emperyalizmin, kapitalist ekonomiye özgü olan çelişkileri ortadan kaldırmadığını, tersine bu çelişkileri arttırdığını öne sürmektedir.³¹

Tekelci kapitalizm/sermaye yaklaşımı, daha çok dev şirketlerin (ÇUŞ) XX. yüzyılda belirleyici konuma yerleşmeleri üzerinedir. Baran ve Sweezy, neo-klasik iktisadın “eksik rekabet” kuramından yola çıkarak tekelci sermaye kuramına ulaşmışlardır.³² Tekelci sermaye kuramına yapılan katkılar (başta Lenin ve Hilferding'in kapitalizm, emperyalizm analizleri olmak üzere), “rekabetçi” ekonomi varsayımına dayandırılmıştır. Marx *Grundrisse*'de “rekabetin, sermayenin iç yasası olduğunu ve bu yasanın sermayeyi tek bir sermaye olmaya zorladığını” ifade etmiştir. Rekabet, üretim sürecindeki fiyatları, emek değerlerinden dönüştürerek, asıl çekim

²⁹ Robert J. Holton, *Economy and Society*, Routledge, London, 1992, s.96-97.

³⁰ Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev. Cemal Süreya), Sol, Ankara, 1989, s.32.

³¹ Eugen Varga, *20. Yüzyıl Kapitalizmi*, (Çev. Uğur Kökden) Köprü, İstanbul, 1968, s.5.

³² Bu kuram Marksist ve Klasik İktisat'ın ortaya koyduğu rekabet kuramının zıttı konumunda kabul edilmektedir. Bkz. Foster, *Monopoly Capitalism...*, s.18.

merkezi olan piyasa fiyatlarına çevirmektedir (sermayenin iç mantığı).³³ Bu açıdan bakıldığında rekabet, sermaye birikimine ve sermayenin merkezileşme eğilimine, başka bir ifadeyle tekelleşmeye içkin bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

TEKELLEŞMENİN MEKANİZMALARI: SERMAYENİN MERKEZİLEŞMESİ VE YOĞUNLAŞMASI

Sermayenin merkezileşmesi ve sermayenin yoğunlaşması birbirini tamamlayan ikiz kavramlardır. Daha önce de tartıştığımız gibi merkezileşme, kapitalistlerin elinde yoğunlaşarak artan sermayenin bir araya gelmesini, yani toplanmasını ifade eder. Merkezileşme hareketi tekelleri mekanizmanın çalışması anlamına gelirken; sermaye birikim sürecinin hızlanması yoğunlaşmanın artmasına neden olmaktadır.³⁴ Aslında her iki kavram da Marx'a göre "yoğunlaşma" sürecini anlatmaktadır. Birikim yoluyla meydana gelen yoğunlaşma "sermayenin yoğunlaşması" olarak adlandırılırken; rekabet mali sermaye ve kredi yoluyla, dağınık ve birbirinden bağımsız olarak birikmiş/yoğunlaşmış sermayenin toplulaşma hareketi, "sermayenin merkezileşmesi" olarak tanımlanmaktadır.³⁵ Rekabet, daha düşük üretim maliyetleri yaratarak büyük çaplı yatırımları kolaylaştırırken, kredi sistemi bireysel kapitalistlere, yapacakları yatırımlar için gerekli kaynağı sağlamaktadır.³⁶ Dolayısıyla sermayenin bireysel olarak artması, yani yoğunlaşma, farklı sermaye kesimleri (genellikle büyük sermaye) tarafından satın alınması, yani merkezileşme ile tamamlanır. Kapitalistlerin bireysel anlamda sermaye birikimi gerçekleştirerek üretimi arttırmaları yoğunlaşma düzeyinin artması anlamına gelir. Bu yüzden de yoğunlaşma, birikim süreci olmadan gerçekleşemez. Öte yandan yoğunlaşma kavramına yakın gibi görünse de merkezileşme daha

³³ Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.51-52.

³⁴ Tekel ve rekabetin birbirini tamamlayıcı hareketi için Dobb'un şu pasajı anlamlıdır: "Görüyoruz ki tekeller kelimenin tam anlamıyla rekabeti dışlamaz. Her biri tekelleri olan ve paylarını arttırmak isteyen büyük firmalar, ya da büyük firmalarla küçük firmalar arasında rekabet ve mücadele vardır. Burada üstünde durulması gereken nokta rekabetin biçiminin değişik olmasıdır." Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, s.36-37.

³⁵ "Yoğunlaşma sürecinde ortaya çıkan ilk nokta tekel bir işletmede sermayenin yoğunlaşmasıdır. Toplumsal sermaye birikimi burada birbirlerine rakip olan tekel müteşebbislerin sermaye birikimi olarak ifade edilmiştir" Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s.128-129.

³⁶ Bottomore (Ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, s.492-493; İlkaracan, a.g.e, s.1087-1089.

farklı bir içeriğe sahiptir.³⁷ Merkezileşmenin temelinde yatan rekabet savaşı küçük sermayenin ortadan kalkmasına ve bu işletmelerin daha büyük çaplı şirketlere geçmesine yol açar. Rekabet, bizzat merkezileşmenin bir aracı konumunda yer alırken, bir yandan da günümüzde iyice karmaşıklaşmış, farklı mali araçlar, kredi sisteminin karmaşık düzeneğinde merkezileşmeyi büyük ölçüde hızlandırır.³⁸

Daha önce de tartıştığımız gibi tekel ve rekabet ilişkisi, Marx tarafından “tekelci” (kapitalizm) boyutuyla ele alınmamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda Hilferding ve Lenin gibi kuramcılarının katkılarıyla, kapitalist birikimin tekelleşme boyutu, özellikle emperyalizm ve mali (finans) sermaye tartışmalarının etkisiyle daha yakından incelenmiştir. Genellikle Marksist yaklaşım sermaye birikim sürecini, Marx’ın “kâr oranlarının düşme eğilimi yasası”ndan yola çıkarak açıklamaktadır. Tekelci kapitalizm yaklaşımını geliştiren kuramcılar ise sermayenin merkezileşme etkisinin daha net gözlemlenebilmesi için kâr oranlarının düşme eğilimi yasası yerine, “iktisadi artığın (*surplus*) yükselme eğilimi”ne odaklanılması gerektiğini düşünürler.³⁹ Tekelci sermaye kuramının iktisadi çelişkilere yaptığı vurgu bu noktada başlamaktadır: İktisadi artığın büyümesi karşısında, bu artığın nasıl ve ne zaman emileceği sorunu ya da başka türlü bir ifade ile büyüyen artığın karşısında, nakdi olarak biriken kârın nasıl kullanılacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu temel sorunla ilintili öteki soru(n)lar ise şöyle sırala-

³⁷ Merkezileşmenin yoğunlaşmadan farkını Marx şu şekilde açıklamaktadır: “Merkezileşme, elde bulunan ve faaliyetteki sermayenin dağılımındaki değişmeyi ele almaktadır. Bu nedenle faaliyet alanı, toplumsal servetin veya sermaye birikiminin mutlak sınırları ile sınırlandırılmıştır. Bir çok kişinin kaybettiği sermaye başka bir veya bir çok kişinin elinde büyük miktarlarda toplanmıştır. Bu, birikim ve yoğunlaşmadan farklı olarak merkezileşmenin ta kendisidir”; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990, s. 686; Paul Sweezy, Paul Baran, Harry Magdoff, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalmı*, (Çev. Yıldırım Koç), Bilgi, Ankara, 1975, s.30.

³⁸ Kredi sisteminin merkezileşmeye olan katkısı Marx’ın ifadesiyle: “Kredi sistemi başlangıçta birikimin mütevazı bir yardımcısı olarak işin içine girer. Görünmez bağlarla toplumda yayılmış olan parasal kaynakları tek tek kapitalistlere veya şirketlere çeker. Ancak bir süre sonra bu rekabet savaşı, dehşet saçan bir silaha dönüşür ve nihayetinde de sermayenin merkezileşmesinde dev bir toplumsal mekanizma haline gelir”; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990, s.687.

³⁹ İktisadi artık işçilerin ücretleri ve toplam katma değer arasındaki fark olarak tanımlanarak, genel bir (iktisadi) artık kategorisine ulaşılmak istenmiştir. İktisadi artık meselesi Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, 1974’te daha geniş olarak tartışılmaktadır.

nabilir: “Artığın yarattığı çıktı, üretim, hangi taleple karşılanacaktır?”; “bu çerçevede bir aşırı üretim (eksik tüketim) krizi olabilir mi?”. Tüm bu sorular, bizi tekelleri kapitalizm yaklaşımının, (iktisadi) artığın birikmesi ve büyümesi karşısında ekonominin kaçınılmaz olarak durgunluğa gireceği tezine götürmektedir.⁴⁰

Tarihsel olarak kapitalist sistem serbest rekabetçi dönemden tekelleri sermaye evresine geçmiş, aile şirketleri, küçük girişimlerden oluşan yapılardan günümüzdeki tekelleri büyük çok uluslu şirketlerin (dev şirket-ÇUŞ) hâkim olduğu ekonomi ortaya çıkmıştır. Rekabet tekelleri, tekelleri rekabeti tarihsel olarak her seferinde yeniden kurmaktadır. Rekabet düzeni tekelleri kapitalizm evresinde ortadan kalkmamış tersine, farklı biçimlerde daha da yoğunlaşmıştır.⁴¹ Üretkenlik, verimlilik, etkinlik arayışı içindeki piyasanın, rekabetin daha farklı biçimlerine bürünmesiyle kâr maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonları güdülleri daha da güçlenmiştir. Sonuçta rekabet, sermaye birikiminde tekelleri davranışın temel bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Rekabet, hem XX. yüzyılda hem de günümüzdeki değişen, dönüşen biçimleriyle tekelleşmenin temel araçlarından birisi konumundadır.⁴² Rekabet kavramı da tüm öteki kategoriler gibi tarihsel olduğundan, iktisadi yaklaşımlarda farklı rekabet tanımlarının bulunması doğaldır. Aslında söz edilen şey çok açıktır: Birbirini dışlayan iki kategori yerine birbirini var eden, birbirini gerektiren iki kategori olarak tekelleri ve rekabet. Klasik ve neo-klasik iktisatçılarda egemen olan liberal bakış, rekabet ve tekelleri birbirini dışlayan, zıt kategoriler olarak ele almıştır. Bu durum, basit ama temel bir yanılgıdan, yani rekabetin mekanik bir biçimde bir eylemin belirli aktör veya aktörler (örneğin ÇUŞ'lar) yerine ilgili herkese (örneğin piyasada farklı üretim ölçeğinde yer alan tüm şirketlere) açık olarak tanımlanmasından ileri gelmektedir. Böyle olunca, rekabet-tekelleri tartışması analitik bir kavrayışla, bir eylemin bir ya da birkaç kişiye açık olması ya da herkese açık olması tartışmasına dönüşür ki bu bakış açısı tekelleri-rekabet ilişkisinin tarihsel biricikliğini (*uniqueness*) göz ardı eder. Bu bakış açısı

⁴⁰ Durgunluğu oligopolistik piyasa yapısının zorunlu bir sonucu olarak gören Keynesyen yaklaşımın etkisindeki Steindl savunmaktadır; Malcolm C. Sawyer, "Theories of Monopoly Capitalism", *Journal of Economic Surveys*, Cilt: 2, Sayı:1, 1988, s.60.

⁴¹ Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.194.

⁴² Bu konuda artan rekabetin yol açtığı üretim, yönetim ve pazarlama stratejileri ile belli bir pazarı hedefleme, talebe göre ürün geliştirme, reklamcılık, satış promosyonları ve kampanyaları gibi yöntemler, rekabetin tekelleri birikim yüzünü perdelemektedir.

sıyla tarihsel, toplumsal bir formasyon olarak kapitalizmin serbest rekabetçi ve tekelci dönemlerini kavramak da mümkün olmaz.

Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, fiyat, üretim ve yatırım düzeylerinin rekabet koşulları altında değil de tersine, tek elci koşullar altında belirlenmesine neden olmaktadır. Tekelci sermaye yaklaşımının temel tezi, serbest rekabetçi kapitalist birikim evresinden, tek elci birikim evresine geçişin olduğu yönündedir. Dev şirketlerin (ÇUŞ'lar) ortaya çıkmasıyla, fiyat, üretim, ücret düzeylerinde ve pazar kapma yarışında yaşanan rekabet, bir tür "danışıklı dövüş" olarak da nitelendirilebilecek, "anlaşmalı rekabet" koşullarına kaymaktadır. Bu çerçevede içinde, serbest rekabetçi kapitalist birikimle tek elci birikim arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir:

- Serbest rekabetçi diye adlandırılan dönemde, piyasa genişliği, çeşitliliği içinde yürütülen bir rekabet söz konusuyken;
- Tekelci dönemde, dev şirketlerin anlaşmalı, merkezileşmiş bir güç oldukları rekabetten söz edilmektedir.⁴³

Mali anlamda kredi hacminin genişlemesi, sermayenin yoğunlaşma derecesini arttırmıştır. Rekabet, üretim maliyetlerinin düşmesini ve büyük ölçekli yatırımların kolaylaşmasını sağlar. Üretim sürecinde sermayenin yoğunlaşma hızı, sermaye birikiminden daha fazladır. Piyasanın doğası gereği rekabet, sermaye yönünden yetersiz ve zayıf girişimcileri ortadan kaldırarak kredi piyasasının olanaklarının daha çok kullanılmasına, sermayenin merkezileşerek (belirli ellerde toplanarak) tekelleşme sürecinin hızlanmasına neden olmuştur. Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma davranışı, kapitalizmde üretimin sermayeleşmesini, aynı zamanda toplumsal sermayenin de gittikçe merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını sağlamıştır.⁴⁴

Marx'ta "sınırsız rekabet" kavramsallaştırması yer alırken, neo-klasiklerde "tam rekabet" öne çıkarılmaktadır. Neo-Klasik yaklaşım, Genel Denge Kuramı'ndan (daha çok Walrasçı denge olarak bilinir) üretim faktörlerinin marjinal katkıları kadarıyla gelir (pay) elde ettikleri bir iktisadi model kurmuştur. Bu yüzden tam

⁴³ Schumpeter'in devasa şirketleri analiz ederken, dolaylı bir danışıklı dövüş içinde fiyat alıcılardan çok, fiyat koyucular gibi davranarak birbirlerine göre fiyatlandırma eğilimi içinde olmalarıyla açıkladığı süreç ki bu süreçte yaşanan rekabet, aynı zamanda "Schumpeterci Rekabet" olarak da adlandırılmaktadır. Bu rekabette esas olan şey, dev şirketlerin bazı teknolojik alanlar ve piyasalarda, tek elci rantlar ve kârlar elde ederek tek elci güçlerini daha da arttırmalarıdır; Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.194-196.

⁴⁴ Ekiz, a.g.e., s.100-102.

rekabet varsayımı modelin çalışması için olmazsa olmaz koşuldur.⁴⁵ Öte yandan, eleştirel yaklaşım, piyasada serbest rekabet modelinin çökmesinin kaçınılmaz olduğunu, bunun yerine, “eksik” rekabet, tekel veya oligopol modelinin geçeceğini ifade etmektedir. Hilferding, Kalecki, Steindl, Chamberlain, Robinson, Baran ve Sweezy gibi iktisatçılar serbest rekabet ve tekelci sermayeye ilişkin olarak sözünü ettiğimiz eleştirel yaklaşımın doğrudan veya dolaylı takipçisi olmuşlardır. Tekellerin egemenliğindeki bir ekonomi, rekabeti dışlayan, ekonomideki kaynak tahsisine ilişkin etkinlik koşullarını tahrip eden bir yapıdır. Aslında sözünü ettiğimiz eleştirel bakış açısı örtülü olarak rekabete “olumlu” bir anlam atfetmektedir. Oysa piyasada “serbest” rekabetin, üretim ve tüketim unsurları açısından sağlayacağı toplumsal yarar tartışmalıdır. Tekeller ise başlıbaşına bu yararı ortadan kaldırmaktadır. Rekabetin toplum için iyi olduğuna ilişkin bu kanı bazı eleştirel sosyal bilimciler tarafından da kabul görmüştür. Eleştirel dünyadaki bu yaygın kanıya karşı çıkanların başında Sovyet iktisatçı Varga gelmektedir. Varga, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin, rekabeti ortadan kaldırmak yerine, onu kışkırttığını ve hatta rekabet savaşının şiddetini arttırdığını söylemiştir.⁴⁶ Varga’nın kapitalist sisteme içkin bir tekelciliğin olduğu yönündeki görüşleri diğer ekonomipolitikçilerde güçlü izler bırakmıştır. Sermaye birikim sürecine içkin bir tekelleşme eğilimi olduğunu ifade eden Varga’nın kapitalist tekelleşme sürecine yönelik yaklaşımı, günümüzde özelleştirmelerin ve tekelciliğin etkileri açısından bize somut, açıklayıcı bir bakış açısı sunmaktadır.

TEKELCİ KAPİTALİST AKTÖR: ŞİRKET, ANONİM ŞİRKET,⁴⁷ DEV ŞİRKET

Sermaye birikim sürecinde merkezileşme ve yoğunlaşma kavramlarının, tekelleşme olgusunun anlaşılması için birlikte ele alınması gerekir. Merkezileşme ve yoğunlaşma kavramları sermaye

⁴⁵ Foster, *Monopoly Capitalism...*, s.53. Ayrıca bkz. Paul Sweezy, “Monopoly Capitalism”, *Monthly Review*, Cilt: 56, Sayı: 5, October 2004, <http://www.monthlyreview.org/1004pms2.htm>

⁴⁶ Varga, *a.g.k.*

⁴⁷ Anonim şirketler (A.Ş.) daha çok hisse senedi, yani her kapitalistin sermaye hissesini veya payını katmasıyla oluşmuş hisse payına dayalı şirketlerdir (joint-stock company). Şirkete katılma ölçüsü, oy hakkı, tasarruf ve kontrol yetkisi, ödediği sermaye payıyla belirlenmektedir. Girişimin tümünün kontrol yetkisi, hisse sermayesinin çoğunluğuna sahip olanların elindedir; Hilferding, *Finans-Kapital*, s.190.

birikiminin iki ayrı yönüne yapılan atıfla tanımlanmaktadır. İlk olarak bu kavramların emek süreciyle ilgili yönü, belirli bir işçi kitlesini denetim altında bulunduran yoğunlaşmış üretim araçlarını ifade ederken; diğer yönü, kapitalistlerin elinde yoğunlaşmış toplumsal servetle ilgilidir. Birikim yoluyla sermayenin artışı “sermayenin yoğunlaşması”nı ifade ederken, rekabetin ve kredi hacminin artışı ile sermaye birikim sürecinin hızlanması “sermayenin merkezileşmesi” ile gerçekleşmektedir. Birikim, kârın daha yeni, daha verimli alanlarda, yeni üretim teknikleri, yöntemleriyle yeniden kullanılmasını ifade eder. Yeni üretim teknikleri yatırımları uyaraçağından, işçi başına sermaye, çıktı artacak dolayısıyla sermayenin yoğunluğunda bir artış yaşanacaktır. Birikim sürecinde, sermayenin bireysel kapitalistler elinde gittikçe bölünmesiyle, toplumsal sermaye daha fazla elde dağılmaya başlayacaktır. Bu durum sermayenin merkezileşmesi (adem-i merkezileşmesi) anlamına gelecek, birikim süreci yavaşlayacaktır. Sonuçta birikim emek süreci yoluyla sermayenin yoğunlaşmasını sağlarken, bir yandan da mülkiyeti merkezileştirecektir.⁴⁸

Sermayenin yoğunlaşması genellikle toplam sınaî işgücünün önemli bir kısmının büyük işletmelerde toplanması şeklinde gerçekleşmektedir.⁴⁹ Sonuçta birbirini tamamlayan ikili hareket daha da netleşmektedir. Sermayenin yoğunlaşması, toplumsal servetle ifade edilen bireysel sermayenin mutlak olarak artmasıdır. Sermayenin merkezileşmesi ise, çok sayıdaki küçük firmanın varlığı ile nakit (likidite) ihtiyacının karşılanması ve gerekli sermayenin emilmesi ile görece daha hızlı bir genişlemenin sağlanmasıdır. Ayrıca kapitalist ekonomideki kredi yapısı ve finansal olanaklar bu süreci hızlandırmaktadır.⁵⁰

Sermayedarın kontrol ettiği sermaye miktarı artarken, üretim hacmi de artar. Yoğunlaşma süreci, sermaye birikiminin hızlanması ile gerçekleşmektedir. Sermayenin farklı parçalara bölünmesi durumunda, sermaye miktarı olarak azalmasına rağmen sermaye birikimi süreci devam etmektedir. Yoğunlaşma süreci üretimdeki çıktı ve verimlilik (prodüktivite) düzeyinin artışı yoluyla devam

⁴⁸ Bottomore (Ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, s.492-493.

⁴⁹ Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, 2. Cilt, (Çev. Orhan Suda), Suda, İstanbul, 1974, s.240.

⁵⁰ Yılmaz Aslan, *RekabetHukuku Dersleri*, Ekin, Bursa, 2006.

etmektedir.⁵¹ Öte yandan sermayenin merkezileşmesi süreci de iki yönden hızlanmaktadır:

- Anonim Şirketlerin (A.Ş.) hisse değerlerinin piyasada artmasıyla çoğalan kurucu karları;⁵²

- Büyük ölçekli sermayenin merkezileşmesini belirgin olarak sağlayan A.Ş. örgüt yapısının varlığı ve bu yolla üretim hacminin farklı sektörlerle doğru genişleyerek olağanüstü düzeyde artması.

Rekabet, sermayenin merkezileşmesi sürecinin en önemli unsurlarından biridir. Rekabet yoluyla sermaye, kâr oranlarını arttırmada daha verimli üretim düzeylerine, daha az maliyetle ulaşmaktadır. Marx'ın deyişiyle "rekabet savaşı, daima küçük kapitalistin, yenilmesi ve batmasıyla sona erecektir".⁵³ Küçük kapitalistin rekabet savaşıyla ortadan kaldırılması ile üretim ölçeği genişler ve sermaye yoğunluğunu gittikçe artırır. Sonuç olarak rekabet, sermayenin merkezileşmesi için hayati bir araç haline gelir. Küresel düzeyde ise çok uluslu şirketler (ÇUŞ) dünya pazarında kıyasıya bir re-

⁵¹ Üretimde verimliliği sağlayan şey teknolojik gelişmenin olması ve sermayenin organik bileşiminin artmasıdır. Organik bileşim arttıkça emek verimliliği artarken, bir yandan da ortalama emek talebi azalacağından, kar oranlarında düşme kaçınılmaz olacaktır. Bkz. Sweezy, Baran vd, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.9; Mandel, a.g.e.

⁵² Örneğin sermayesinin % 20'si kadarı getirisi olan bir girişimci veya şirket düşünelim. Piyasadaki ortalama getiri oranı % 10 ise bu durumda kurucu hisseler, yani şirketin kuranların ortaya koydukları sermayenin değeri yaklaşık iki katı artacaktır. Ortaya çıkan kâr "kurucu karı" olarak adlandırılmaktadır. Kurucu karlarının varlığı aynı zamanda para sermayesinin üretim sürecinden kopuşunu da kısmen açıklamaktadır. Bu kar yoluyla sermaye üzerindeki kontrolün merkezileşmesi mümkün olmaktadır. Görünüşte şirketin kontrolü, hissedarlar topluluğunun elindedir; ancak hukuken hisse çoğunluğunu elinde bulunduranlar, bütün hissedarların koyduğu sermayeyi kontrol etmektedirler. Pratikte ise gerekli çoğunluk hissedar olarak yarıdan bile azdır. Bunun sayesinde bir birkaç A.Ş.'de büyük sermayeye sahip kapitalist, sahip olduğu sermayenin birkaç katı sermayeyi kontrol etmektedir; Sweezy, Baran, vd, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.33-34.

⁵³ "Rekabet savaşı, malların ucuzlamasıyla verilir. Malların ucuzluğu ise, diğer şeyler sabit varsayıldığında, emeğin üretkenliğine, bu da üretim hacmine bağlıdır. Bu nedenle büyük kapitalistler daha küçükleri alt ederler. Kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle, gerekli asgari sermaye miktarı da artacaktır. Bu yüzden küçük sermaye, büyük sanayinin üretim alanına akar ve burada toplanır. Burada rekabet birbirine düşman sermayelerin sayılarıyla doğru büyüklükleriyle ters orantılı olarak devam eder. Bu savaş daima küçük kapitalistin batmasıyla sona erer."; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990, s.777; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi), 1.Cilt, Sol, Ankara, 1986, s.643; Sweezy, Baran, vd, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.30.

kabete girerek, az gelişmiş ülkelerdeki ihracatçı ekonomileri, kendi ürünlerini üretmeye, pazarlamaya zorlayarak daha da bağımlı hale getirirler.⁵⁴ Bir yandan sermaye yoğunluğu artarken diğer yandan toplumdaki alt-tüketici tabakası yoksullaşır.

Sermayenin merkezileşmesi, kendisine kaynaklık eden başka bir faktörün etkisiyle olmaktadır. Kredi ve bankacılık sisteminin gelişmesiyle, sermayeye kaynak yaratma olanağı genişlemiş, A.Ş.'lerin hisse senediyle finansmanı artmış, borsalar yaygınlaşmıştır.⁵⁵ Kredi olanaklarının genişlemesi merkezileşme eğilimini arttıracak, merkezileşmenin hızlanmasıyla A.Ş.'lerin birleşmeleri tekelleşme eğilimi artacaktır. Tekelleşmeyle sonuçlanan merkezileşme eğiliminde, bazı etkiler ortaya çıkmaktadır;⁵⁶

- Emek sürecinin kapitalist üretim sürecinde toplumsallaşması ve rasyonelleşmesi,

- Teknik değişim ve sermayenin organik bileşiminin sermayenin merkezileşmesi ile artması (daha önce de tartışıldığı gibi bu sürecin sonunda sermayenin sabit bölümü değişen bölümüne oranla daha çok ağırlık kazanır; bu da emeğe olan görece talebin azalması sonucunu doğurur).

- Pazar kavgasındaki rekabette tekeli, yarı-tekeli yapıların, çok sayıda şirketin olduğu rekabetçi piyasa yapısının yerine geçmesi; bunun bir sonucu olarak piyasanın kontrolünün tekel konumundaki büyük şirketlerin elinde olması kaçınılmaz görünmektedir.

Sermayenin merkezileşmesine, küçük sermaye sahibi kesimin büyük sermayeden kopma süreci eşlik etmektedir. Hisse senedi temeli üzerine kurulu olan şirketler (A.Ş.), Marx'a göre üç noktada sermaye birikim sürecinde kırılmaya neden olmuştur;⁵⁷

⁵⁴ Emperyalizm ve tekelleşme bağlamında daha geniş bir tartışma için bkz. Örsan Akbulut, *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 2007, s.336-337.

⁵⁵ "Kapitalist üretim ile birlikte tamamen yeni bir güç sahneye çıkar; kredi sistemi! Bu sistem ilk aşamalarında, birikimin içine girer, para kaynaklarını, tek tek veya ortaklık halindeki kapitalistlerin ellerinden çeker; ama çok geçmeden rekabet savaşında müthiş bir silaha, sermayenin merkezileşmesi için dev, toplumsal bir mekanizmaya dönüşür."; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990, s.777-778; Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi), 1.cilt, Sol, Ankara, 1986, s.643-644.

⁵⁶ Sweezy, Baran, vd. *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.31-32.

⁵⁷ Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990, s.386; Foster, *Monopoly Capitalism...*, s.18; Sweezy, Baran vd. *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.32.

- Üretim hacminde, üretim ölçeğinde büyük bir artış; bu artış ile bireysel anlamda kapitalist girişimcinin kaldıramayacağı üretim ve yatırım ölçeği söz konusudur,

- Sermaye, üretim sürecine koşul olarak toplumsallaşmıştır; işletmeler bireysel işletme veya şirket olmaktan çıkmıştır. Bunun sonucu olarak dev şirketler pazar hâkimiyetini ele geçirmeye başlamıştır.

- Kapitalist yöneticiler, sermaye sahibinin varlığını yönlendiren, bu varlığı uygun yatırım alanlarına aktaran kişiler haline geldiklerinden, sermaye sahipleri de “para-kapitalistleri”ne dönüşmüşlerdir.

Hisse sisteminin gelişmesiyle, sınaî işletmeler, şirketler bağlı oldukları reel ekonominin kaynaklarından kısmen kopmuşlardır. Aslında birikimin bu aşamasında hisseler yoluyla sermayenin merkezileşmesine tanık olduğumuzdan, üretimin ölçeğini genişletmesi, artık tek tek kapitalistlerin varlığına bağlı olmaktan çıkmıştır. Yani, sermaye birikim sürecinin gayri-şahsileşmesi, A.Ş’lerin sermaye varlıklarını bünyesinde toplaması aracılığıyla ile mümkün olabilmektedir. Şirketlerin oluşumunda sermayenin merkezileşmesi artık mülkiyetin merkezileşmesinden daha hızlı yürümektedir. Burada sanayi kesiminde merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri ile oluşan hareketin, hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsalardaki finansal hareketlerden kopmasından söz edilmektedir. Hilferding, mülkiyetin belirli ellerde toplanmasını (kendisinin deyimiyle ‘konsant-rasyon’), mülkiyetin hareketinden kaynaklanan ve bu hareketle birlikte gerçekleşen merkezileşmeden ayırmakta, bu da sermayenin mülkiyet işlevi ile kontrol işlevinin birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir.⁵⁸

⁵⁸ Sweezy’ye göre sanayi kapitalizminin dönüşümde borsa en önemli unsurunu oluşturur; “Kapitalist ancak hisse senedi ve tahvil borsası aracılığıyla, parasını yatırdığı belirli işletmenin kaderinden kendi kaderini ayrı tutabilir. Hisse senedi ve tahvil borsası ne kadar iyi işlerse hisse sahibi eski tür kapitalist işletmecinin durumundan ayrılıp, gittikçe, istediği zaman parasını elde edebilen, bir ödünç verici durumuna girer. Bir farkla gerçekleşir bu; pay sahibinin zarar etme olasılığı, ödünç verenin zarar etme olasılığından daha büyüktür. Bu nedenle hisse senetleri gelirin belirli bir risk primi oranında ödünç verilen paradan alınan faizi aşması beklenmelidir. Bu koşullar altında hisse sahibinin, kar elde eden bir sanayi kapitalistinden faiz elde eden bir para kapitalistine dönüştürülmesi ilke olarak tamamlanmıştır.” Sweezy, Baran vd., *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s.33; Hilferding, *Finans-Kapital*, s.205; Ahmet Öncü, “Şirket”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördök), Maki, Ankara, 2008, s.1083-1084.

Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, genel olarak büyük ölçekli sermayenin nispeten daha küçük sermaye girişimlerini ele geçirerek veya onları piyasadan atarak birikim sürecini hızlandırması anlamına gelmektedir. Bir yandan da sermayenin yoğunlaşma düzeyi arttıkça sermaye birikim süreci hızlanmaktadır. Merkezileşme süreci, büyük sermayenin kıyılarına yayılmış, dağınık durumda bulunan küçük sermaye varlıklarını belirli ellerde toplama işlevini yerine getirir. Kısaca, piyasa mekanizması içinde büyük sermaye küçük sermayeyi yutar veya ele geçirir. Küçük ölçekte birikmiş sermaye kesimi ancak piyasada büyük sermayeye eklenerek hayatta kalır ve sonuçta daha büyük çaplı girişimler, tekellerin kontrolüne geçer.⁵⁹ Rekabetin sağlanması, küçük ölçekli çok sayıda girişim ve şirkete yaşama alanı yaratırken, aynı zamanda büyük ölçekli girişimlere de tekelleşme imkânı sunacaktır. Bu yolla toplam sermaye hacmi genişlediğinden rekabet, bir kez daha merkezileşmenin önemli bir aracı haline gelir.⁶⁰

Sonuç olarak serbest rekabet düzeni piyasa mekanizması aracılığıyla bankacılık ve kredi sistemini derinleştirerek merkezileşmeyi kolaylaştırır. Kredi sistemi, girişim kapasitesinin artmasını ve piyasada atıl olarak bulunan irili ufaklı sermaye varlıklarının yönlendirilmesini veya bir girişime kaynaklık etmesini sağlayacağından, aynı zamanda rekabetin sermayenin diğer kesimlerine yayılmasını sağlar. Ancak bu süreç klasik ve özellikle neo-klasik iktisadın rekabetin “eşitlikçi” fırsatlar yarattığı yolundaki savında olduğu şekliyle ele alabileceğimiz bir rekabet değildir. Buradaki rekabet, merkezileşmenin bir aracı olduğundan, parça parça, farklı ellerde toplanmış sermaye varlıklarının toplanmasını sağlayan bir çanak görevi görmektedir. Öte yandan da gittikçe sertleşen rekabetin mevcut dev şirketleri tehlikeye atmaması için yapılan işbirliklerine de zemin sağlamaktadır.⁶¹

⁵⁹ Tekeller birbirinden farklı bir çok türde birlikler ve ortaklıklar kurarlar. Dobb buna değinmiştir: “Bu türün en yaygın biçimi kartellerdir. Karteller (ticaret birlikleri) üye firmaların ürünlerinin pazarlamasını denetlemek ya da idaresini elinde tutmak üzere oluşturulmuş üretim ve satış birlikleridir” Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, s.38.

⁶⁰ Paul Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi*, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Kalkedon, İstanbul, 2007, s.253-254.

⁶¹ Cengiz Ekiz, *Türkiye’de Rekabet Yönetimi...*, s.111-112; Kıvılcımlı’nın anlatımı çok öğretici görünmekte: “bir memleketteki artı-değer toplamı değişmez kapitalle değil, değişir kapitalle orantılıdır. Kar oranı ise toplam kapitale oranla alınan kazançtır. Kapital biriktikçe organik bileşim yükselir. Kapitale düşen kar oranı da alçalır... Küçülen kar oranı karşısında üretime yatırılan müthiş (koda-man) kapitaller birbirleriyle rekabet ederlerse elde avuçta bir şey kalmayacağını

REKABET KAVRAMI VE REKABET HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Rekabet kavramı ile hangi alanın tanımlandığı önemli olmakla birlikte, serbest rekabetin sağlanmasının rekabet hukuku içindeki özgül yerinin belirlenmesine bağlı olduğu iddia edilmektedir. Smith, rekabeti bir yarışmada birbirine rakip olanların davranışlarına benzetmiştir. Bu benzetmenin ardında ekonomide kaynaklar kıt (sınırlı) ve ihtiyaçların sınırsız olması varsayımı bulunduğundan, rekabetin asıl yaratıcısı da bu varsayımdır.⁶² Ayrıca Smith, ideal anlamda rekabetin, piyasaya giriş-çıkışın serbest olduğu, bilgi eksikliğinin olmadığı bir ortamda gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.⁶³

Modern kuramdaki rekabetin günlük yaşamda kullanıldığı şekli-
nden daha sınırlı ve piyasada bazı özel koşulların sağlanmasıyla gerçekleşebileceği kabul edilmektedir. Rekabet, birbirine (aşağı yukarı) eşit veya denk olduğu varsayılan tarafların (piyasa aktörlerinin), gerçekleştireceği mücadele durumunu ifade etmektedir. Ancak bu yapının kurumsallaşmasını, genel kabul görmüş kurallar

görürler... Rekabetle çok kar edeyim derken az kardan dahi olacağını anlayan kapitalistler, aralarında birleşmeye, tekeller yapmaya kalkıştılar. Bir üretim koluna yatırılan kapital, kar gelmemeye başlayınca, üretimden kaldırılıp başka bir üretim koluna götürülür." Hikmet Kıvılcımlı, *Emperyalizm Geberen Kapitalizm, Tarih ve Devrim*, İstanbul, 1974, s.32.

⁶² Smith, kendisinden sonraki neo-klasik gelenekte de görüleceği gibi, rekabeti, şirketlerin piyasadaki değişikliğe uyum sağlama faaliyeti olarak görür. Bu daha sonraki düşüncelere ışık tutan "evrimci" yaklaşımın başlangıcını oluşturur. Ona göre rekabet, teşebbüslerin kâr elde etmek için, diğerlerinin faaliyetlerini zorlaştırması olarak tanımlanabilir. Smith'in rekabet için yaptığı, kendi çıkarları uğruna ve diğerlerinin aleyhine davranmak şeklindeki tanımı, günümüzde terk edilmiş olmakla beraber, Smith'in bazı gözlemleri modern iktisadın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur; Adam Smith, *Ulusların Zenginliği, 1.Cilt*, (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan, İstanbul, 1985.

⁶³ Rekabetin faziletleri ve topluma kazandırdıklarına ilişkin liberal inancı yansıtmaması açısından şu pasaj ilginçtir: "Rekabet, sosyal hayatta kimin daha iyi olduğunun bilinmediği durumlarda, bunu belirleme yoludur. Ekonomik yaşamda olduğu gibi, sosyal yaşamın diğer bölümlerinde de, rekabet bize belirli bir durumda kimin başarılı olduğunu gösterirken, kişiler üzerinde de, en iyi olandan da başarılı olmak için daha çok gayret göstermek gibi bir etki yapar. Rekabet kişileri, bilgi ve becerilerinin tümünü kullanmaya teşvikte, bilinen en etkin yoldur. Kişilerin, diğerlerinden daha başarılı olmak için tüm faydalı bilgi ve becerilerinden yararlanması da toplumsal bir kazançtır. En iyinin tespiti usulü olan rekabet, en fazla yeni toplumsal değerlerin de ortaya çıkmasını sağlar"; DPT, *Rekabet Hukuku ve Politikası*, (7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu), DPT, Ankara, 1994, s.10.

haline gelmesini sağlayan alan hukuktur. İktisadi kuramın piyasa ve rekabete ilişkin tanım ve yaklaşımları, rekabetin sağlanmasına yönelik uygulamalar ve bunun piyasadaki sonuçları birbirinden büyük oranda farklılıklar göstermiştir. Aslında rekabete ilişkin düzenlemeler çoğu kez serbest piyasa yanlısı görünümü altında sermaye kesimi lehine imtiyazların düzenlenmesidir. Rekabet düzenlemelerinin bu anlamda, kamusal ve sosyal haklar, sosyal güvenlik önlemleri ile herhangi bir bağlantısını aramak boşuna bir çaba olacaktır.

Rekabet, piyasanın vazgeçilmez bir unsuru olduğu için rekabet hukukunu sermayenin yeniden üretim mekanizmasının merkezinde olduğu bir yapılanış içinde düşünmek gerekiyor. Bu açıdan rekabet hukuku, piyasada rekabetin sermaye kesimi lehine sonuçlarını düzenlemeye yönelik vazgeçilmez bir unsurdur. Rekabet hukukunun oluşumunda toplumsal ve siyasi düzeylerde kabullerin iktisadi gerekçelerden daha etkili olduğu söylenebilir. Rekabet hukukunun aslında tüketici haklarının korunmasına hizmet ettiği düşüncesi, toplumda belirli bir meşruiyet temelini oluşturmasını sağlamıştır. Buna göre rekabetin üretimde verimliliği arttıracığı, kâr hadlerinde bir düşüşe neden olmadan toplam ürünü arttırmak suretiyle, tüketici düzeyinde bir refah artışına neden olacağı varsayılmaktadır. Aslına bakılırsa rekabetin tek başına, piyasa için her şeyin anahtarı olarak gösterilmesi, iktisadi, toplumsal ve siyasal düzeyde bir meşruiyet aracı olmasından kaynaklanmaktadır.

Klasik/neo-klasik yaklaşım, rekabetin piyasaların olabilecek en iyi şekilde işleyişini olanaklı kılacağını ve toplumsal refahı artacağını öne sürmektedir. XVIII. yüzyıldan beri liberal iktisadi anlayış doğrultusunda geliştirilen iktisat politikaları, sermayenin piyasadaki taşıyıcı unsurunun rekabetçi yapı olduğu kanısını güçlendirmiştir. Kendini düzenleyen piyasanın gerekliliklerinin başında serbest rekabet ortamının sağlanmasının gelmesiyle, XIX. yüzyılda ilk modern rekabet kanunu olan *Sherman Kanunu* (1890) ABD’de kabul edilmiştir. Kanunun çıkış nedeni, tröstlerin güçlerini gittikçe arttırması ve bunun piyasada dengesiz bir sermaye birikimine neden olmasıydı. Rekabet politikalarının ve yasalarının uygulanmasının önde gelen savunucuları rekabetin hararetli destekçileri arasında yer alırken, bundan farklı düşünenler, rekabete ilişkin düzenlemelerin gereksiz olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴

⁶⁴ 1890 yılında Sherman Kanunu ilk kabul edildiğinde, çoğu iktisatçı bunu gereksiz bir düzenleme olarak algılamış ve tekelin doğal bir olay olduğu ve bunun ancak sistemin kendi içindeki güçler tarafından değiştirilebileceğini düşünmüş-

1950'li yıllardan sonra iktisatçılar arasında rekabet politikalarına ve rekabet hukukuna yeni bir boyut kazandırmak amacıyla yapılan çalışmalar ve arayışlar, rekabet sorunlarına değişik çözümler üretmeye yönelik olmuştur. *Sherman Kanunu*'ndan beri kabul gören tekelin doğal bir durum olduğuna ilişkin genel kanı değişmiş, uyumlu eylemlerin, teşebbüsler arası anlaşmaların rekabeti kısıtladığı ve bunların yasaklanması gerektiği konusunda görüş birliği oluşmuştur. Günümüzdeki rekabeti güçlendirme eğilimi, piyasada güçlü şirketlerin, küçük veya orta ölçekli şirketlerle birleşmesini, kendi pazarında büyük şirketlerin küçük şirketleri ele geçirmesini, yutmasını engellemeye yönelik yasal düzenlemeler getirmektedir. Bu düzenlemelerin tekelleşme eğilimini tamamen ortadan kaldırması değil, tekelleşmenin serbest piyasa sistemine en az zararlı olacak derecede denetim altında tutulması öngörülmektedir.⁶⁵

II. Dünya Savaşı sonrasında rekabet hukuku daha çok yasal ve kurumsal temeller içinden düşünölmeye başlanmıştır. ABD'nin dünyanın egemen gücü olmasıyla, rekabet hukuku, başta bütün Avrupa ölkeleri olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır. Rekabet hukuku ve düzenlemeleri konusunda yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olan ABD'nin yanı sıra, bu konuda önemli sayılabilecek olan Alman Kartel Kanunu ve Japon Rekabet Kanunu bu iki ölkenin savaş sonrası askeri ve iktisadi güçlerinin denetim altında tutulması amaçlandığından sert hükümler içermekteydi.⁶⁶ Geçerken şunu da belirtmek gerekiyor, I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönem, silah ve metal sanayisinin şahlandığı, kartel ve tekellerin hızla çoğaldığı ve güç kazandığı evre olmuştur.⁶⁷

tür. Kapitalizmin başlangıçta piyasa aktörlerinin ve kurumlarının oluşumunda çektiği sancılar doğaldır. Sanayi devrimi sonrasında piyasa mekanizmasının, meta ekonomisinin yaygınlaşması zaman almıştır. İktisatçılar artık daha sık bir biçimde rekabet politikası ve rekabet, anti-tröst/tekel kanunlarından söz eder olmuşlar; çeşitli iktisat okulları, birbirini etkileyen ve birbirini tamamlayan farklı rekabet yaklaşımları ortaya koymuşlardır; Kurthan Fişek, *Yönetim*, Paragraf, Ankara, 2005, s.140; Ali İlçak, *Sherman Antitröst Yasasının Ortaya Çıkışı: Yanılsamalar ve Gerçekler*, *Uzmanlık Tezleri No:8*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003, s.16.

⁶⁵ DPT, *Rekabet Hukuku ve Politikası*, s.7-9.

⁶⁶ Almanya'da endüstrinin dev kartellerinin Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'ne destek vermeleri kartel oluşumu konusunda dünyada olumsuz görüşlerin ortaya çıkmasına ve kartel karşıtı düzenlemelerin doğmasına neden olmuştur. Bu yüzden de 1958 yılında Almanya'da sosyal piyasa ekonomisi görüşünden etkilenecek yapılan Alman Kartel Kanunu kabul edilmiştir; Tamer Müftüoğlu, "Rekabet Kanunu ve İki Yıllık Uygulaması", *Rekabet Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2000, s.7.

⁶⁷ Ekiz, a.g.k., s.141-143.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE BAĞIMSIZ DÜZENLEYİCİ KURUMLAR

Günümüzde olağanüstü bir hıza sahip olan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme süreci, toplumsal ilişkileri olduğundan çok daha karmaşık kılmış, bu durum devletin idari yapılanmasında kurumsal ve kavramsal yeniliklere neden olmuştur. Günümüzde devletin en temel sorunu, bir yandan devletin artan idari faaliyet alanlarına uygun “yeni” bir idari yapı ve kurumları oluşturması, öte yandan temel hak ve özgürlüklerin kapsamlı biçimde korunmasının sağlanması zorunluluğudur. Söz konusu “yeni” yönetim arayışlarının ortaya çıkardığı idari yapılardan biri "bağımsız idari otoriteler" (BİÖ) veya başka bir deyişle “bağımsız düzenleyici kurumlar”dır (BDK).⁶⁸

BDK’lerin kurulması ve faaliyete geçmesi, dünyadaki benzerleri gibi Türkiye’de de çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Tartışmalar genellikle BDK’lerin Anayasa karşısındaki konumlarından kaynaklanmıştır. Anayasa’nın BDK’lerin oluşumuna dayanak olan 167. maddesi, devletin piyasaları düzenlemesine olanak sağlamaktadır. Buna göre, "devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlama ve piyasaların gelişmesi için tedbirler almakla" görevli kılınmıştır.⁶⁹ Bu görev,

⁶⁸ BİÖ ve BDK tanımlamaları konusunda idare hukuku ve kamu yönetimi açısından ciddi tartışmalar yürütülmektedir. Hangi tanımlamanın kullanıldığı, soruna bakış açısını kısmen de olsa yansıtmaktadır. Tanımlamayı BİÖ üzerinden yapan sosyal bilimciler, çoğunlukla bu tip idari yapıların gerekliliğini savunmaktadırlar. Oysa BDK tanımına, bu yapıların genellikle dışarıdan alınmış veya empoze edilen (politika transferi) idari yapılar olduğu şeklinde, eleştirel, soruna daha kuşku ile yaklaşan bir kesimde rastlanmaktadır. Bu kurumların yetkili kurullarının oluşumunda hem yasama hem de yürütme organı bulunmaktadır. Faaliyet alanları içerisinde düzenleme ve denetleme yetkilerinin yanı sıra yaptırım uygulama yetkileri de bulunduğundan, bu kurumlar “yargı-benzeri” sıfatıyla tanımlanmaktadır. Bu kuruluşların özellikleri gereği klasik idari şemada özel bir kategori oluşturdukları kabul edilememektedir. Ayrı bir tüzel kişilik sahibi olmaları zorunlu olmamakla beraber, Türkiye’deki BDK’lerin tümü, ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahiptir. Bu kuruluşların başbakanlık veya bakanlıklarla ilişkilendirmelerinin bütçe açısından gerekli olduğu kabul edilmektedir. Ancak vesalet denetimi veya hiyerarşi ilişkisi açısından bu kurumların başbakanlık veya herhangi bir bakanlık bünyesinde olması öngörülmemiştir; bkz. Ömer Bozkurt, Turgay Ergun, Seriy Sezen, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE, Ankara, 1998, s.21.

⁶⁹ Piyasaların denetimi ve dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgili Anayasa’nın hükmü şu şekildedir: “Madde 167 – Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi

başka araçlarla da yerine getirilebileceği gibi, sadece piyasadaki aktörlerin faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemekle de gerçekleştirilebilir; bu konudaki tercih hakkı yasama organının tasarrufundadır.

BDK'lerin idari birer otorite olarak değerlendirilmesinin temel nedeni, temel hak ve özgürlükler alanında ve kamusal düzeyde kendilerine ait önemli yetkiler kullanarak düzenleme ve denetim işlemleri yapabilmeleridir. Bu kurumlar idari yapılanmanın yer yer içinde, yer yer de dışında sayılmaktadırlar. İlk başlarda temel görevleri farklı faaliyet alanlarında kamu adına “kolluk” faaliyeti yürütmek, temel amaçları piyasada düzenleme ve denetleme sağlamak olan BDK'lerin siyasi iktidarın karar-verme sürecinin dışında olmadıkları bilinmektedir.⁷⁰ Bu kurumların genel anlamdaki işlevleri, kamu hizmetlerini ilgilendiren hassas toplumsal, kamu ve özel faaliyet alanlarında düzenleme yapmak, bu alanlardaki değişimleri izlemek ve denetlemek olarak sıralanabilir. İktisadi alanının tamamıyla “serbest piyasa” koşullarına göre düzenleneceği anlayışından hareket eden BDK'ler, kamu çıkarını, gerektiğinde piyasa koşullarına göre yeniden tanımlayabilmektedirler. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin kısıtlar gerektiğinde serbest piyasa adına kaldırılabilirken, bunun tersi geçerli değildir; yani kamu kesimi, kamu çıkarını, piyasa mekanizmasının işleyişi önüne engel olarak koyamaz.

Düzenleyici kurumlar üzerine yapılan tartışmalarda, bu kurumların yasama organının gücüyle kurulması ve kamu fonlarından, merkezi bütçeden yararlanması nedeniyle idari yapının bir parçası olduğu kabul edilmiştir. Bu kurumlar yürütme, yasama ve yargı organlarının düzenlemelerine bağlı olan, sektörlere göre düzenliliği sağlama ve denetleme görevini belli bir özerklik içinde uygulamaya yönelik yetkilerle donatılmış kamusal kuruluşlar olarak tanım-

önler. Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kuruluna yetki verilebilir” Anayasa, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Seçkin, Ankara, 2004, s.153-154.

⁷⁰“Siyasal iktidar ve ekonomik güç odakları karşısında ancak bağımsız ve güven-
celi otoriteler, temel hak ve özgürlükler ile piyasa mekanizmalarının düzgün
işleyişini, bunların müdahale, baskı ve etkileri olmadan sağlayabilir ve güvence
altına alabilir” Lütfi Duran, “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, *Amme İda-
resi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı:1, 1997, s.4.

lanmaktadır.⁷¹ Burada iki temel ön kabulün olduğu rahatlıkla görülebilir:

- Öncelikle siyasal alanın “dışında”, sadece “teknik” düzeyde yönetilecek ve düzenlenecek idari organların, süreçlerin olduğuna ilişkin kanı, söz konusu organları, yeni kurumlar oluşturmanın bir önkoşulu olarak kabul etmektedir,

- İkincisi, piyasa, tüm müdahale ve düzenlemelerin üzerinde, “dokunulmaz” bir alan olarak yer almaktadır.

Öyle ki piyasa mekanizmasının dengesini ve çalışmasını bozan her şey, tüm yapıya doğrudan veya dolaylı olarak zarar vermektedir. Sadece piyasanın düzenlenmesine değil, piyasanın müdahale olmaksızın işleyişinin gereklerine uygun düzenlemelere ihtiyaç vardır. Düzenleyici kurumların dokunulmazlıkları veya özerklikleri buradan kaynaklanır. Bu kurumlar, kamu kesimi açısından önemli sektörleri keyfilikten koruyacak nesnelliğin ve yansızlığın güvencesi olarak görülmektedirler. Devletçi politikaların yerini özelleştirme uygulamaları ve "düzenlenmiş piyasa ekonomisi" almıştır. Bu yaklaşımın sonucu olarak düzenleme işlevi devletin asli görevleri arasında sayılmıştır. Mevcut bürokratik yapılanma yerine, kısa sürede karar alan ve bunları uygulayan uzmanlar ve kurumlar inşa edilmektedir. Söz konusu uzman ve kurumlar eliyle alınan kararların hayata geçirilmesi düzenleyici kurumların varlık nedenini oluşturmaktadır.⁷²

İletişim, medya, finans, bankacılık gibi birçok sektörde ortaya çıkan ve merkezî yönetimin (vesayet) denetimine tâbi olmaksızın çok geniş yetkilerle donatılan BDK'lerin idari yapılanma içindeki yerleri, kurulup faaliyete geçtikleri bütün ülkelerde tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Düzenleyici kurumların diğer bir ayırt edici özelliği, bağımsız olmalarıdır. Söz konusu bağımsızlık tamamen piyasa merkezli olup, piyasada rekabetin sağlanması amacına adeta yapışıktır. Yeni kurumcu yaklaşım, piyasa merkezli bir bakış açısına sahip olduğundan, farklı toplum kesimlerini ve kamu kesimini bir bütün olarak “kurumsal” yapı içinden analiz etmektedir. Siyaset bilimci ve hukukçular, her piyasa aktörü gibi politikacıların da kendi politik(a) piyasalarında rant peşinde koştuklarını (rant-

⁷¹ Ebru Öztürk, Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması, *Uzmanlık Tezleri No:38*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003, s.3.

⁷² Lütfi Duran, “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı:1, 1997, s.4-5; Turgut Tan, “Bağımsız İdari Otoriteler”, *Perşembe Konferansları-4*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2000, s.4.

kollama) öne sürmüşlerdir.⁷³ Bu durumda, toplumsal ve iktisadi yaşam için son derece önemli sektörlerde kararların alınmasında ve uygulanmasında, yürütme organı yerine bağımsız ve tarafsız olduğu düşünülen “teknokratların” görev alması tercih edilmektedir.⁷⁴ BDK’leri diğer kamu kurum ve kuruluşlarından ayıran unsur, diğer kurumlar gibi idari hiyerarşi ve denetim içinde bulunmamaları, örgütlenme, yetki ve yapılanmada diğer kurumlara göre “serbest”, “özerk” ve “bağımsız” olmalarıdır. BDK’ler, kamu yönetiminde geleneksel yapının dışında yer almaktadır. BDK’lerin düzenleme işlevlerini yerine getirirken hangi hukuki zeminden hareket edecekleri bir başka tartışma nedenidir. Bu kurumlar karar alma süreçlerinde çeşitli idari işlem yetkilerine sahiptir. Denetim yetkileri açısından ise, araştırılan veya soruşturulan konuya göre, bilgi isteme, araştırma, inceleme, soruşturma yapma, yaptırım uygulama ve yargıyı devreye sokma gibi yetkilere sahip oldukları bilinmektedir.⁷⁵ Düzenleyici kurumlara, görev alanlarına ilişkin olarak geniş düzenleme yetkileri verildiği bilinmektedir. Bu düzenleme yetkileri kullanılarak, kısmen ya da tamamen serbestleştirilen/özelleştirilen yeni kar alanları belirlenmektedir.

BDK’lerin bağımsızlığının güvencesinin, organlarının oluşum biçimi ve üyelerinin statüsü ile sağlandığı kabul edilmektedir. Bu yüzden karar organlarını oluşturan üyelerin belirlenmesinde izlene-

⁷³ Yargı makamlarının, gerçekleşmiş (a posteriori) ve somut bir olayla “sınırlı” olarak denetim yapmalarının, kararların çok gecikmesine neden olduğu öne sürülmektedir. Bu bakış açısına göre meselenin özü aslında aynıdır. Mahkemelelerin, hâkimlerin, piyasanın karar alma mekanizmaları ve karar alma hızları karşısında “yavaş” olduğu, bu durumun da piyasanın “adil” rekabet ilkesini ortadan kaldırdığı yapılan eleştiriler arasındadır. Piyasa işleyişindeki aksaklıkların bir kısmı böylece farklı ideolojik söylemin bir parçası haline gelmektedir: Genel olarak idarenin, devletin ve özelde de mahkemelerin “yeni” kamusal hizmetlerin gerektirdiği teknik bilgi donanımından yoksun olmaları; klasik idari yapının buna uyum sağlamada zorluk yaşaması. Bütün bu eleştiriler, devletin, kamu iradesinin yeniliğe uyum ve uzmanlık niteliklerinin eksik olduğu, bireysel özgürlükleri gözetmeyen bürokratik bir yapı ve bunlara duyulan tepkinin de BDK’lerin doğuşunu sağlayan faktörler olduğu iddiasına dayanmaktadır. Yavaşlık eleştirisi için bkz. Musa Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta, İstanbul, 1999, s.374.

⁷⁴ Bu durumda teknokratların da çıkar ve rant kollamaya çalışabilecekleri ayrı bir tartışma konusudur.

⁷⁵ Bu kurumların sahip oldukları yetki türleri arasında, “kendilerine özgü” (sui generis) yetkiler olarak tanımlanan, özel kişilere talimat ve emir verme, rapor, bildiri, uyarı gibi yollarla kamuoyunu bilgilendirme yetkileri de sıralanmaktadır; Ali Ulusoy, “Türk İdare Sistemi İçerisinde Rekabet Kurumu’nun Yeri”, *Perşembe Konferansları-2*, Rekabet Kurumu, Ankara, 1999, s. 6.

cek yöntemin mümkün olduğu kadar siyasal etkiye kapalı olması tercih edilmektedir. Üyelerin statüsü ile ilgili olarak görev süresi, yeniden seçilme olanağı bulunup bulunmadığı ve görev süresi dolmadan görevden alınmanın mümkün olup olmadığı, Türkiye’de idari yapının karakteristikleri açısından tartışmalı görünmektedir.⁷⁶ Buna göre üyeler belirli süreler için seçilmekte ve bu süre bitinceye kadar görevden alınmamaktadır. Ayrıca üyelerin, üyelikten önceki veya dengi görevlere dönebilmeleri güvence altındadır. BDK’lerin kuruluş ve işleyişleri ile ilgili kanunlarda kurul üyelerinin, kuruldaki görev alanlarıyla ilgili iş ve mesleklerde ayrıca görev alamayacağına yönelik hükümler de yer almaktadır.⁷⁷

Sonuç olarak Türkiye’de BDK’ler diğer ülke örneklerine hem benzer hem de onlardan farklı olarak idari ve hukuki yapıya sonradan eklenmiş kurumlardır. Bu anlamda da idari yapıya iyice nüfuz etmiş olan yönetim modelinin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Büyük oranda rejimin hiyerarşik denetim ve yetkileri dışında yer alan BDK tipi yapıların idari yapıya eklenmesiyle, temel gücünü, meşruiyetini parlamenter rejimden alan, merkezden ve yerinden yönetim ilkeleri çerçevesinde, bakanlık tipi hiyerarşik teşkilat yapısına sahip olan genel idari unsurlar büyük bir hızla farklılaşmıştır. Bu değişim sürecinin günümüzdeki sermaye yanlısı kamu yönetimi modeli olan yönetişimin temellerini attığı açıktır.

TÜRKİYE’DE “SERBEST” REKABETİN DÜZENLENMESİ

Rekabet söylemi ile ulaşılmak istenen sonuçlar yönetim yapısına uygun olarak devletin farklı kurumsal istekler doğrultusunda dönüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸ Rekabet alanında devletin piyasa lehine bağımsız düzenleyicilik işlevini yerine getiren Rekabet Kurumunun ilgili olduğu iki konu, piyasada faaliyet göste-

⁷⁶ Şeref Gözübüyük ve Tan Turgut, *İdare Hukuku*, 1.Cilt, Turhan, Ankara,1998, s.294.

⁷⁷ BDK’lerin üyeleri genellikle siyasal iktidarların değişen eğilimlerine karşı koruyucu bir önlem olarak, iktidarın görev süresinden daha uzun bir süre için atanmaktadır; Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, s.104.

⁷⁸ Güler’in deyişiyle “XXI. Yüzyılda neo-liberal katılımçılık modeli, sermayeye açtığı iktidar sandalyesiyle kamu kudretinin kapitalizmin egemen sınıfına teslim etmekten başka bir hedefe sahip değildir”, Birgül Ayman Güler, “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, *Praksis*, Sayı:7, 2003, s.95. Ayrıca bkz. Birgül Ayman Güler, a.g.m., s.104; Sonay Bayramoğlu Özügür, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis*, Sayı:7, 2002, s.87-88; Faruk Ataay, *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi*, DeKi, Ankara, 2008, s.39-41.

ren işletme veya teşebbüslerin rekabet koşullarını bozmaya yönelik faaliyetleri ve rekabet koşullarının henüz tam olarak oluşmadığı piyasaları denetlemeye ve ele geçirmeye yönelik faaliyetlerdir. Rekabet kanunları, piyasaların gelişmesini sağlamaya ve piyasaları her türlü kamu müdahalesinden korumaya yönelik hükümler içerir. Bunun arkasında, piyasanın kendi kendine dengesini sağlayamadığı zamanlarda kamu kesimi adına kamu yetkisini kullanan bir düzenleyicinin bunu sağlayacağı “düzenleyici devlet” fikri bulunmaktadır.⁷⁹ Rekabet hukukunun temelinde piyasanın en küçük ve en önemli birimi olan tüketicilerin rekabet düzenlemelerinden doğrudan yararlanacağı varsayımı yer almaktadır. Rekabet hukuku bu anlamda, serbest piyasa sistemin işleyişini ya da piyasanın kurallarını düzenleyen hukuk olarak tanımlanabilir. Bunun sonucu olarak da rekabet hukukunun elbette serbest piyasanın benimsendiği ekonomilerde kurumsallaşacağı düşünülmektedir.

Başta iktisadi kapsamda yer alan serbestleşme (liberalizasyon) fikri, toplumdaki herkes için özgür seçimin veya seçme özgürlüğünün amaçlandığı bir paradigma olarak sunulmuştur. Serbestlik, siyasal katılım ve iktisadi zenginlikten herkesin pay alma özgürlüğünü içermediğinden, piyasanın “eşitsiz” çalışma mekanizmasını ifade eder. Serbestlik, farklı sermaye kesimlerinin mülkiyet yoluyla “kazanılmış hakları”na içkin olarak tanımlanarak, toplumun diğer kesimlerinin sermaye ile olan ilişkisindeki uzaklığı ve yakınlığına, söz konusu mülkiyet konumlarına göre belirlenmektedir. Rekabet hukukunun bu bağlamdaki işlevi, piyasaların “doğal düzen” içinde gelişmesini ve serbest piyasanın, herhangi bir müdahaleye olanak vermeyecek biçimde, tam anlamıyla inşasını sağlamaktır. Bunun sağlanması için de devletin veya kamu iradesinin piyasaları etkilemeye ve denetlemeye yönelik faaliyetlerinin piyasa aktörleri lehine düzenleme faaliyetlerine dönüşmesi gerekmektedir. Kamu kurumlarının, kamu işletmelerinin ekonomide bir aktör olarak faaliyet göstermesi, piyasanın dengesini bozucu kararlar alması, bu yolla piyasa etkilemesi düşünülemez bile. Öyle ki kamu kesimi, piyasanın “hassas” bünyesine zarar veren bir tür virüs, atılması, etkisiz kılınması mutlaka gerekli bir organizmadır.

Serbest piyasa fikrinin arkasında güçlü bir şekilde yer alan liberal iktisadi düşünce, bir yandan siyasal düzlemde yaptığı çoğulculuk savunusuyla, hak ve özgürlüklerin herkes için olduğunu ilan etmekte, asıl serbestliğin piyasada serbestçe rekabet eden taraflara, ancak mülkiyet konumlarına göre sağlanacağına yönelik bir inancı

⁷⁹ Özügürlü, “Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar...”, s.95-96.

yaymaktadır. Söz konusu inanç, siyasal alanda kendini “güçler ayrımı” olarak gösteren parlamenter rejimin çoğulculuğunun, iktisadi alanda rekabet düzenine karşılık geldiğini öne sürer. Bu sistem, hak ve özgürlüklerin güvencesini oluşturmaktadır. Öyleyse liberal yaklaşıma göre rekabetin korunması en az demokratik sistemin çoğulculuğunun korunması kadar önemlidir. Piyasanın her şeyin üzerinde tutulduğu bir düzende, devletin en önemli görevlerinden biri, ekonominin “düzenlenmesi” için iktisadi kolluk işlevini mevcut idari mekanizmalarla yerine getirmesidir.⁸⁰ Türkiye’de rekabet hukukunun İngiltere ve bazı Avrupa ülkelerindeki yaklaşıma sahip olması ilginçtir. Serbest rekabeti ortan kaldıran kartel oluşumuna karşı formüle edilen rekabet hukuku, temelde kartelin varlığına yönelik olarak değil de, kartel yaratan sermaye gruplarının güçlerini kötüye kullanmalarına yönelik düzenlemeler içermektedir.⁸¹ Rekabetin Korunması Hakkında Kanunun (RKHK) 6. maddesinin hükümleri de buna benzer bir şekilde, hâkim duruma değil, hâkim durumun kötüye kullanılmasına karşı düzenlemeleri içermektedir.

Devletin serbest piyasa için düzenleyicilik işlevinin altında yatan anlayış, tüm yurttaşlara yönelik kamu hizmetinin piyasada tüketiciler veya tüketici konumundaki bireylere verilen hizmete indirgenmesine dayanmaktadır. Türkiye’de BDK’ler aracılığıyla kamu yönetimi alanına yönelik düzenleme ve politika oluşturma faaliyetinin en önemli organlarından biri Rekabet Kurumu’dur. Rekabet Kurumu’nun düzenleyicilik işlevi, tek bir sektör veya alanla sınırlı olmayıp, ekonominin tümündeki sektörlerin içinde bulunduğu çok sayıda piyasa faaliyetini kapsamaktadır. Geniş bir çerçevede düşünüldüğünde Türkiye’de rekabet politikasının belirlenmesi, siyasal ve idari düzeyde, birbirine temas eden birçok alanın düzenlenmesiyle ilgilidir. Örneğin, özelleştirilen KİT’lerin, birleşmeler kapsamında sayılması nedeniyle Rekabet Kurumu’nun iznine tâbi olması, kurumun karar verme sürecinde ne denli etkili bir konumda olduğunu göstermektedir.⁸²

⁸⁰ Düzenleyicilik işlevinin neo-liberal devlet modeli açısından eleştirel bir incelemesi için bkz. Selime Güzelsarı, *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008, s.116-119.

⁸¹ Ergun Özsunay, *Kartel Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1985, s. 9.

⁸² RKHK’nin birleşme ve devralmaları tanımlayan 7.maddesi, birleşme ve bu işlemin kurula bildirilmesini içeren 10. maddesi ile 1997/1 sayılı “Rekabet Kurulundan İzin Alınması Gereken Birleşme ve Devralmalar Hakkında Tebliğ” ve

Rekabet Kurumu'nun bağımsız/özerk bir kamu tüzel kişiliğine sahip olması, kamu yönetiminde üst kurullaşma ile yönetim yapısının kurulması sorununun bir parçası olarak da düşünülebilir.⁸³ Bu kurumun hem kamu tüzel kişiliğine sahip olup hem de idarenin bütünlüğünü temsil eden anayasal ilkelerden birçok açıdan muaf olması ciddi bir tartışma konusudur.⁸⁴ Kurumun bu anlamda en yetkili organı Rekabet Kurulu'dur (RK). Kurul'un düzenleme yetkisi, idarenin düzenleme yetkisi sınırları dışına çıkamaz. Bu anlamda idarenin kullandığı yetki, yasal düzenlemeler ile belirlenmiş tamamlayıcı nitelikte ve bu düzenlemelere bağlı bir yetki olmak zorundadır.⁸⁵ Rekabet Kurumu, söz konusu düzenleyicilik gücünü "mevzuat yapma" yetkisi aracılığıyla elinde bulundurmakta, rekabet özgürlüğünün sağlanması için kamu tüzel kişiliğinden aldığı güçle, siyasal anlamda bir belirleyicilik rolü üstlenmektedir.⁸⁶ Bir bütün olarak BDK'lerin idari bünyedeki faaliyetleri, özel kesimle birlikte kamusal karar-alma sürecinin yaşandığı yönetim modelinin önemli birer parçası haline geldiğini göstermektedir. BDK'ler bu açıdan incelendiğinde siyasi karar alma mekanizmalarının yönetsel parçalarını oluşturmakta, bu kararların doğrudan siyasal iktidar odağı veya odakları tarafından tasarlanmasını da sağlamaktadır.⁸⁷

1998/4 sayılı "Özelleştirme Yoluyla Devralmaların Hukuki Geçerlilik Kazanabilmeleri İçin Rekabet Kurumuna Yapılacak Ön Bildirimlerde ve İzin Başvurularında Takip Edilecek Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ" hükümlerince, özelleştirilen KİT'lerin yeni sahiplik durumlarının kesinleşmesi için Rekabet Kurumunun iznini alma zorunluluğu mevcuttur.

⁸³ Birgül Ayman Güler, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı-*, İmge, Ankara, s.323-324; Selime Güzelsarı, "Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2003, s.20-23.

⁸⁴ Merkezi bütçeden pay alan kuruluşlar içinde yer alması nedeniyle, RKHK'nin 33.Madde'sine istinaden Rekabet Kurumu'nun hesapları Sayıştay denetimine tâbidir.

⁸⁵ Turgut Tan, "Bağımsız İdari Otoriteler", *Perşembe Konferansları-4*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2000, s.10; Ebru Öztürk, *Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması*, Uzmanlık Tezleri No:38, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003, s.28.

⁸⁶ Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, s.240; Kemal Erol, "Rekabet Kurulunun Yapısı, Yetkileri ve Usul", (Ed. İnan Nurkut), *Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Etkisi*, TES-AR, Ankara, 1996, s.28.

⁸⁷ Rekabet Kurulu'nun yetkileri dahilinde belirli görevleri de mevcuttur: "a) Kanunda yasaklanan faaliyetler ve hukukî işlemler hakkında, başvuru üzerine veya res'en inceleme, araştırma ve soruşturma yapmak; bu Kanunda düzenlenen hükümlerin ihlal edildiğinin tespit edilmesi üzerine, bu ihlallere son verilmesi için gerekli tedbirleri alıp bundan sorumlu olanlara idarî para cezaları uygulamak; b)

Sonuçta Rekabet Kurumu'nun özerkliği veya bağımsızlığı, onun işlev, görev ve yetkileri açısından aldığı kararların yarattığı sonuçlar kadar önemli görünmektedir. Bu kararların sonucunda ortaya çıkan etkinin, kamusal açıdan yalnızca birer idari tasarruf veya idare hukuku meselesi olarak görülmesi eksik bir bakış açısı yaratmaktadır. Rekabet Kurumu özelinde BDK kararlarının etkileri, yaygın kanının tersine tarihsel, toplumsal ve iktisadi düzlemin kesiştiği sosyal bilimlerin ortak bağlamında değerlendirilmelidir. Bu konudaki çalışmalar, karar-alma sürecindeki teknik aşamaları incelemenin çok da yeterli olmadığını, özellikle BDK kararlarının idari yapı dolayısıyla siyasal ve toplumsal boyutta yarattığı tahribata odaklanılması gerektiğini göstermektedir. Böylece kamu yönetiminde değişimin yönü ve seyri, idari reformlar yoluyla gerçekleştirilen düzenlemelerin devletin dünyada tanımlanan yeni işlevleri açısından toplumsal kesimleri hangi ölçüde etkileyeceği, daha kapsamlı olarak çözümlenebilecektir.

SONUÇ

Türkiye'de kamu reformlarının serbestleşme dalgalarının etkisiyle yöntem değiştirdiği günümüzde, değişmeyen niteliklere sahip yapının kapitalist devlet olduğunu söylemek pek abartı olmayacaktır. Devlet, farklı dönemlerde ve farklı boyutlardaki reform zorlamalarıyla, sahip olduğu işlevleri piyasa ekonomisi koşullarına uygun olarak değiştirmekte, bir tür başkalaşma süreci yaşamaktadır. Başkalaşma süreci devletin asli olan kapitalist niteliğini ortadan kaldırmamakta tersine farklı yönlerden güçlendirmektedir. Küresel niteliklere sahip olan tekelci kapitalist devlet biçimi, kamunun yönetiminde yeni stratejileri elbette yeni kurumlar inşa ederek hayat geçirmektedir. Türkiye'de bağımsız düzenleyici kurumlar bağlamında tartışılan yönetim modeli, kapitalist devletin başkalaşma sürecinin bir parçası, belki başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu sürecin sonunda nasıl bir yapının ortaya çıkacağını şimdiden söylemek zor görünmekle birlikte; hem öz niteliği hem de tarihselliği açısından kapitalist üretim tarzının yarattığı toplumsal, kültürel,

İlgililerin muafiyet ve menfi tespit taleplerini değerlendirerek, uygun olan anlaşmalara muafiyet ve menfi tespit belgesi vermek; c) verilen muafiyet kararları ve menfi tespit belgelerinin ilgili olduğu piyasaları sürekli takip ederek, bu piyasalarda ya da tarafların durumlarında değişiklikler tespit edilmesi halinde ilgililerin başvurularını yeniden değerlendirmek; d) Birleşme ve devralmalara izin vermek” (RKHK, 27.Madde).

siyasi formasyon düzeyinin yapının değişmez özelliği olduğunu söyleyebiliriz.

Yönetişim modelinin parlattığı BDK'lerin işlevi günümüzde kamu reformlarının sonuçları açısından değerlendirildiğinde daha da netleşmektedir. Liberal bakış açısının bir ürünü olarak karşımıza çıkan piyasa ve devlet ikileminden türetilen gerekçelerle, kamu otoritesinin piyasa düzenleyicilik işlevinin toplumsal meşruiyet temelleri kurulmaktadır. Bunun sonucunda sermaye kesiminin çıkarları tüm toplumun çıkarıymış gibi tanımlanmış, piyasa ekonomisinin gerekleri toplumsal görev ve ödev olarak benimsetilmiş, piyasa ekonomisinin kuralları dokunulmaz hükümler olarak normalleştirilmiştir. Rekabete yönelik düzenlemelerin, devletin düzenleyicilik işlevleri içerisinde farklı bir nitelikte olduğu açıktır. Bunun en temel nedeni, rekabet alanına yönelik düzenlemelerin, piyasadaki tüm sektörleri etkilemesidir. Rekabet politikasının rekabet düzenleyicisi tarafından yürütülmesi, yalnızca piyasadaki mevcut rekabet sorunlarının ele alınması ile sınırlı değildir. Devletin rekabet düzenleyiciliği rolü, tüm ekonomideki gelir ve kaynak dağılımı ile ilişkili olduğundan, düzenleyicilik işlevi özünde toplumsal ve siyasal sonuçlar yaratmaktadır. Örneğin devletin kimi kamu işletmelerini özelleştirme veya özel kesim elindeki işletmelere el koyması "yeniden dağıtım mekanizmasının" daha doğru bir dille sermayenin değerlenme-değersizleştirme-yeniden değerlendirilme sürecinin bir parçası olarak ele alınabilir. Sonuçta bir "katılım" modelinin yürütücü aktörü olarak önerilen "düzenleyici devlet", küresel ekonomiyle uyum içinde, uluslararası tekelin bahşettiği yatırım olanakları için ülke içindeki her şeyi seferber eden bir büyüme/kalkınma stratejisini yürütmekle görevlidir. Bu stratejinin gerektirdiği yönetim modeli (yönetişim), siyasal iktidar alanlarının yanı sıra toplumsal iktidarın da dokularına işleyecek mekanizmanın yaratılmasında önemli roller oynamaktadır. Söz konusu rollerin dağıtımında BDK'ler ve özellikle Rekabet Kurumu söz konusu rollerini belirginleştirmek konusunda ısrarcı görünmektedir.

Sözün özü şudur: Rekabet, kendinin karşıtı gibi gösterilen tekelleşme ile aynı paydada yer almaktadır. Rekabet olmadan tekeli yapılar, tekeli yapılar olmadan da herhangi bir rekabet düzeyi/düzeni ortaya çıkmamaktadır.

KAYNAKÇA

4054 Sayılı "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun", *RG*:
13.12.1994/22140, <http://www.rekabet.gov.tr/kanun.html>

- Akbulut Örsan, *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 2007.
- Akıncı Musa, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta, İstanbul, 1999.
- Amin Samir, "Market Economy or Oligopoly-Finance Capitalism?", *Monthly Review*, Cilt: 59, Sayı: 11, April 2008, <http://monthlyreview.org/080428amin.php>
- Anayasa, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Seçkin, Ankara, 2004.
- Aslan Yılmaz, *Rekabet Hukuku Dersleri*, Ekin, Bursa, 2006.
- Ataay Faruk, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi*, DeKi, Ankara, 2008.
- Baran Paul, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (Çev. Ergin Günçe), May, İstanbul, 1974.
- Bottomore Tom (Ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İletişim, İstanbul, 1993.
- Bozkurt Ömer, Ergun Turgay, Sezen Seriyeye, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE, Ankara, 1998.
- Buharin Nikolay, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Bağlam, İstanbul.
- Dobb Maurice, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, (Çev. Feyza Kantur), İletişim, İstanbul, 1985.
- DPT, *Rekabet Hukuku ve Politikası*, (7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu), DPT, Ankara, 1994.
- Duran Lütfi, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı:1, 1997, s. 3-10.
- Ekiz Cengiz, "Sermaye Birikimi Tartışması", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördök), Maki, Ankara, 2008, s.1007-1021.
- Ekiz Cengiz, *Türkiye'de Rekabet Yönetimi: Tekelci Düzenlemenin Ekonomi-Politikası*, Siyasal, Ankara, 2010.
- Erol Kemal "Rekabet Kurulunun Yapısı, Yetkileri ve Usul", (Ed.) İnan Nurkut, *Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Etkisi*, TES-AR, Ankara, 1996, s.27-49.
- Fişek Kurthan, *Yönetim*, Paragraf, Ankara, 2005.
- Foster John Bellamy, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, (Çev. Çiğdem Çıdamlı) Devin, İstanbul, 2005.
- Foster John Bellamy, *Monopoly Capitalism: An Elaboration of Marxian Political Economy*, Monthly Review, New York, 1986.
- Gözübüyük Şeref ve Tan Turgut, *İdare Hukuku*, 1.Cilt, Turhan, Ankara, 1998.
- Güler, Birgül Ayman, "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 4, 1994, s.3-19.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, Ankara, 2005.
- Güler, Birgül Ayman *Devlette Reform Yazıları*, YAYED&Paragraf, Ankara, 2005.

- Güler, Birgül Ayman, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", *Praksis*, Sayı:7, 2003, s.93-116.
- Güler, Birgül Ayman, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı-*, İmge, Ankara.
- Güzelsarı, Selime, "Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2003, s. 17-34.
- Güzelsarı, Selime, *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Başlangıcından Günümüze Mutluluk Düşüncesi*, Varlık, İstanbul, 1965.
- Hilferding, Rudolf, *Finans-Kapital*, (Çev. Yılmaz Öner), Belge, İstanbul, 1995.
- Holton, Robert J., *Economy and Society*, Routledge, London, 1992.
- İlicak, Ali, Sherman Antitröst Yasasının Ortaya Çıkışı: Yanılsamalar ve Gerçekler, *Uzmanlık Tezleri No:8*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003.
- İlkkaracan, İpek, "Tekelci Kapitalizm", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördek), Maki, Ankara, 2008, s.1087-1099.
- Kazgan, Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi, İstanbul, 1989.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*, Tarih ve Devrim, İstanbul, 1974.
- Kipling, Rudyard, "White Man's Burden", *Modern History Sourcebook*, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/kipling.html>, 1899.
- Lenin, Vladimir İlyiç, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev.Cemal Süreya), Sol, Ankara, 1989.
- Mandel, Ernest, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, 2. Cilt, (Çev. Orhan Suda), Suda, İstanbul, 1974.
- Marx, Karl, *Felsefenin Sefaleti*, (Çev. Ahmet Kardam), Sol, Ankara, 1992.
- Marx, Karl, *Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, (Çev. Sevan Nişanyan), Birikim, İstanbul, 1979.
- Marx, Karl, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi) 3. Cilt, Sol, Ankara, 1990.
- Marx, Karl, *Kapital*, (Çev. Alaaddin Bilgi), 1.cilt, Sol, Ankara, 1986.
- Marx, Karl, *Kapital*, (Çev. Mehmet Selik), 1.cilt, 3.Kitap, Sol, Ankara, 1966.
- Müftüoğlu, Tamer, "Rekabet Kanunu ve İki Yıllık Uygulaması", *Rekabet Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2000, s. 5-24.
- Öncü, Ahmet, "Şirket", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördek), Maki, Ankara, 2008, s.1075-1086.
- Özsunay, Ergun, *Kartel Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1985.
- Öztürk, Ebru, Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması, *Uzmanlık Tezleri No:38*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003.

- Özüğurlu, Sonay Bayramoğlu, “Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar: Sermayenin Tekelleşmesi”, *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform*, (Ed. Barış Övgün), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2009, s.93-115.
- Özüğurlu, Sonay Bayramoğlu, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis*, Sayı:7, 2002, s.85-116.
- Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev. Ayşe Buğra), Alan, İstanbul, 1986.
- Sawyer, Malcolm C., "Theories of Monopoly Capitalism", *Journal of Economic Surveys*, Cilt: 2, Sayı:1, 1988, s.47-76.
- Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, 1.Cilt (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan, İstanbul, 1985.
- SSCB, *Günümüzde Tekelci Kapitalizm*, (Çev. Nuri Dinçer) SSCB Bilimler Akademisi, Bilim, İstanbul, 1977.
- Sweezy, Paul ve Baran, Paul, *Tekelci Kapitalizm*, (Çev. Filiz Onaran) Doğan, Ankara, 1970.
- Sweezy, Paul, “Monopoly Capitalism”, *Monthly Review*, Cilt: 56, Sayı: 5, October 2004, <http://www.monthlyreview.org/1004pms2.htm>
- Sweezy, Paul, Paul Baran, Harry Magdoff, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, (Çev. Yıldırım Koç), Bilgi, Ankara, 1975.
- Sweezy, Paul, *Kapitalist Gelişme Teorisi*, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Kalkedon, İstanbul, 2007.
- Tan, Turgut, “Bağımsız İdari Otoriteler”, *Perşembe Konferansları-4*, RekabetKurumu, Ankara, 2000, s. 3-32.
- Ulusoy, Ali, “Türk İdare Sistemi İçerisinde Rekabet Kurumu’nun Yeri”, *Perşembe Konferansları-2*, Rekabet Kurumu, Ankara 1999, s. 3-30.
- Varga, Eugen, *20. Yüzyıl Kapitalizmi*, (Çev. Uğur Kökden) Köprü, İstanbul, 1968.